

Міністерство освіти і науки України

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«Валютні операції»

для студентів усіх форм навчання
галузі знань 0305 – «Економіка та підприємництво»
спеціальності 7.03050301 – «Міжнародна економіка»

Харків ХНАДУ 20__

Укладач: А.П. Бабич

Кафедра міжнародної економіки

Тема 1: ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ЙОГО СТРУКТУРА

1.1. Поняття валютного ринку

Валютний ринок — це система валютних та організаційних відносин, пов'язаних з конверсійними операціями, міжнародними розрахунками, наданням у позичку іноземної валюти на певних умовах.

Валютний ринок як економічна категорія відображає певну сукупність відносин щодо здійснення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, інших валютних цінностей, цінних паперів у іноземній валюті та руху іноземних капіталів.

З практичної точки зору під валютним ринком розуміють офіційні фінансові центри, в яких зосереджено здійснення валютних операцій. Найбільшими міжнародними валютними ринками, представленими сукупністю банків, бірж і фінансових компаній, є ринки Лондона, Нью-Йорка, Токіо, Франкфурта-на-Майні, Парижа, Сінгапура, Цюриха, Гонконгу. Прямі зв'язки між головними центрами торгівлі валютами (Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Франкфурт, Сінгапур) за допомогою телефонів, факсів і комп'ютерів перетворюють кожний з цих центрів на частину єдиного світового ринку, що функціонує цілодобово. Економічні новини, які з'являються в будь-який час доби, передаються по всьому світу і зумовлюють негайну реакцію валютного ринку. Звичайно угоди вкладаються за усною домовленістю. За необхідності документи, які підтверджують угоду, надсилаються пізніше. Вирішальним чинником є швидкість отримання необхідної інформації, оскільки курси валют змінюються протягом лічених секунд.

Особливість валютного ринку полягає в тому, що він:

- нематеріальний;
- не має конкретного місцезнаходження, єдиного центру;
- механізм його функціонування — обмін валюти однієї країни на валюту іншої країни;

- існує цілковита свобода моментального відкриття чи закриття будь-якої позиції, можливість торгувати 24 години на добу в режимі on line;
- є міжбанківським ринком;
- має гнучку систему організації торгівлі та гнучку стратегію оплати за укладення угоди;
- є одним з найліквідніших ринків завдяки можливості роботи на ньому з різними валютами;
- завдяки процесу телекомунікації й інформатики є глобальним, тобто розгорнутим у масштабі всього світу.

Головними функціями валютного ринку є:

- реалізація валютної політики держави, спрямованої на забезпечення регулювання національної економіки та розширення зовнішньоекономічних зв'язків;
- сприяння поглибленню міжнародного розподілу праці та міжнародної торгівлі;
- визначення і формування попиту та пропозиції на іноземні валюти;
- своєчасне здійснення міжнародних розрахунків;
- регулювання валютних курсів;
- хеджування валютних ризиків;
- диверсифікація валютних резервів;
- одержання прибутку від операцій з валютою та валютними цінностями тощо.

Розрізняють такі ринки:

1. *Регіональні ринки:* європейський (Лондон, Цюрих, Париж, Франкфурт-на-Майні), північноамериканський (Нью-Йорк), азіатський (Токіо, Сінгапур, Гонконг).
2. *Національні ринки,* які забезпечують рух валютних потоків у даній країні та обслуговують зв'язки з міжнародними валютними центрами. Розвиненість національного валютного ринку залежить від стану фінансово-кредитної системи

країни, рівня її інтеграції у світову економіку, системи валютного регулювання та інших чинників.

3. *Ринки за видами валютних операцій*: ф'ючерсні, опціонні, форвардні, депозитні тощо.

4. *Спеціальні ринки*: відсоткових ставок на іноземні валюти, конверсійних операцій, окремих міжнародних розрахункових одиниць тощо.

Основним товаром валютного ринку є іноземна валюта в різних формах: валютні депозити, будь-які фінансові вимоги, позначені в іноземній валюті.

У зв'язку з розширенням міжнародної торгівлі та міжнародних економічних зв'язків обсяги торгівлі валютою постійно зростають. Найбільшими світовими валютними ринками є Лондонський, частка якого становить 30%, Нью-Йоркський, на який припадає більш як 16% оборотів, Токійський — 10 і Сінгапурський — близько 7% обороту іноземних валют. У цілому частка європейського ринку становить понад 40%, американського — близько 35, а азіатського — близько 25%.

1.2. Суб'єкти валютного ринку

Валютний ринок як інструментальний механізм передбачає участь у ньому відповідних суб'єктів ринку, до яких відносяться:

1. Валютні біржі. 2. Комерційні банки. 3. Центральні банки. 4. Підприємства, фінансові установи, які здійснюють зовнішньоекономічні операції. 5. Підприємства, міжнародні корпорації, фінансові установи, які здійснюють іноземні вкладення активів. 6. Фізичні особи. 7. Валютні брокерські фірми.

Валютні біржі існують в багатьох країнах як самостійні фінансові установи. В більшості країн валютні біржі створюються як некомерційні установи, оскільки головна мета їх діяльності полягає не в забезпеченні високих прибутків, а в організації валютного ринку. Так, в Японії, Франції, скандинавських країнах завдання валютних бірж полягає у визначенні валютних курсів та фіксації довідкових курсів. У деяких країнах, зокрема в Україні та Росії, валютні біржі здійснюють функції обміну валют для юридичних осіб та формують ринковий

валютний курс. При цьому держава в особі Центрального банку, використовуючи компактність біржового ринку, регулює обмінний курс через валютні інтервенції та інші заходи економічного та адміністративного характеру.

Часто на багатопрофільних або на спеціальних біржах створюються спеціальні підрозділи, які займаються валютними операціями. В останні роки почали з'являтися спеціалізовані валютні біржі, які обслуговують певні сегменти валютного ринку: Лондонська міжнародна біржа валютних ф'ючерсів (LIFFE), Європейська опціонна біржа в Амстердамі (ЕОЕ), Німецька термінова біржа у Франкфурті-на-Майні (DTB), біржа термінової торгівлі в Сіднеї (SFE), Австрійська термінова опціонна біржа у Відні (OeTOB) та інші.

До функцій *центральных банків* як учасників валютного ринку належить формування певної стратегії і тактики в здійсненні політики валютного регулювання, управління валютними резервами, вплив на головні чинники курсоутворення через валютні інтервенції, регулювання рівня облікової ставки, нормативів обов'язкових резервів, контроль за обсягами грошової маси в обігу тощо. Серед центральних банків найбільш впливовими є Федеральна резервна система США, Bank of England і Deutsche Bundesbank, діяльність яких за переліченими вище напрямками може суттєво вплинути на міжнародний валютний ринок.

Основний обсяг валютних операцій припадає на *комерційні банки*, які формують міжбанківський валютний ринок через здійснення всього спектра операцій з іноземною валютою,

включаючи як клієнтські замовлення, так і виконання операцій для потреб і цілей банку. Загальноновизнаними лідерами міжнародного фінансового ринку вважаються Deutsche Bank, Union Bank of Switzerland, Chase Manhattan Bank, Citibank, Standard Chartered Bank та ін.

Лідерами в сфері валютних операцій та валютного дилінгу в Україні є Укрексімбанк, Промінвестбанк, Приватбанк, АКБ "Україна", АППБ "Аваль", "Ва-банк", Перший Український Міжнародний банк та інші, які активно працюють на міжнародних фінансових ринках і постійно розширюють сферу своєї діяльності.

Банки та фінансові компанії, які функціонують на валютному ринку, за ступенем впливу на формування валютної політики та тенденції динаміки валютних курсів поділяють на дві групи:

1. *Маркет-мейкери (market makers)* — найбільші банки та фінансові компанії, які здійснюють значні обсяги валютних операцій і завдяки своєму панівному становищу на ринку формують стратегію динаміки валютних курсів, відсоткових ставок тощо. Звичайно, банки та фінансові компанії є маркет-мейкерами за однією або кількома валютами. Наприклад, Union Bank of Switzerland є маркет-мейкером за конверсійними операціями USD/CHF, а Halian International Bank (у Лондоні) — USD/ITL.

Маркет-мейкери визначають поточні курси іноземних валют через постійне здійснення валютних операцій один із одним та з меншими банками, які є по відношенню до маркет-мейкерів користувачами ринку, тобто практично здійснюють котирування валютних курсів.

2. *Маркет-юзери (market users)* — дрібні банки та фінансові компанії, які є користувачами валютного ринку і виконують значно менші обсяги валютних операцій, а їх діяльність не спричиняє суттєвого впливу на валютну політику та динаміку валютних курсів.

Підприємства та організації, які здійснюють зовнішньоекономічні операції, мають постійний попит на іноземну валюту та створюють її пропозицію залежно від спрямованості експортно-імпортних потоків. Вони є активними учасниками валютного ринку, проте здійснюють кредитно-депозитні, розрахункові та конверсійні операції переважно через комерційні банки.

Підприємства, міжнародні корпорації, фінансові установи, які здійснюють іноземні вкладення активів, працюють на міжнародних валютних ринках з метою: вкладення виробничих інвестицій у свої іноземні філії та дочірні підприємства; організації діяльності на міжнародному фондовому ринку (особливо на ринку державних цінних паперів іноземних країн), проведення спекулятивних операцій за рахунок різниці у відсоткових ставках та валютних курсах на міжнародних і національних валютних ринках.

Фізичні особи як учасники валютного ринку здійснюють операції неторговельного характеру з приводу купівлі-продажу готівкової іноземної валюти, у сфері туризму, переказу заробітної плати, гонорарів, пенсій, добровільних внесків тощо.

Валютні брокерські фірми, які є юридичними особами і, звичайно, працюють з біржами та банками, виконують функції посередників на замовлення своїх клієнтів за кредитно-депозитними, конверсійними чи дилінговими операціями. Найбільш відомими на міжнародних валютних ринках є брокерські фірми Bierbaum, Lasser Marshall, Harlow Butler, Tullet and Tokyo, Coutts, Tradition, Intermoney Financial Products та ін.

Всі учасники валютного ринку більшою чи меншою мірою створюють певне фінансове середовище, в якому формуються і розвиваються міжнародний та національні валютні ринки, валютні курси та системи валютного регулювання окремих країн.

Тема 2:

ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

2.1. Поняття валютної операції

Обіг валюти та валютних цінностей на території України пов'язаний в основному з переходом права власності на валюту та валютні цінності. У той же час перехід права власності на ці об'єкти та їх розміщення проводиться шляхом здійснення валютних операцій.

Питання про поняття «валютні операції» в основному проводилися здебільшого фахівцями економічної науки і характеризували валютні операції як інструмент впровадження грошово-кредитної політики держави в ринковій економіці. При цьому, під **валютними операціями** розуміється операції обміну однієї національної валюти на іншу через купівлю-продаж на валютних ринках.

У юридичному сенсі валютні операції можна визначити як конкретні дії, в яких проявляються валютні правовідносини. Проте, враховуючи особливості об'єкта валютних операцій, поняття «валютні операції» можна розглядати у двох аспектах - широкому та вузькому.

У широкому розумінні під **валютними операціями** розуміють операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності; використанням валютних цінностей як засобу платежу в міжнародному обігу; ввезенням, переказом та пересиланням на територію країни та вивезенням, переказом і пересиланням за її межі валютних цінностей. Також у даному понятті необхідно зосередити увагу на суб'єктах, які здійснюють ці операції, тому що саме це є особливою ознакою визначення поняття «валютні операції» в широкому сенсі.

У вузькому розумінні **валютні операції** - це операції банків, фінансово-кредитних установ чи іншої уповноваженої особи з купівлі-продажу валюти і валютних цінностей, ведення рахунків та розрахунків у валюті і валютних цінностях, і надання в позику іноземної валюти та валютних цінностей на конкретних умовах з виконанням на певну дату.

Відповідно до п. 2 ст. 2 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15-93 особи (резиденти і нерезиденти) мають право здійснювати валютні операції з урахуванням обмежень, встановлених цим Декретом та іншими актами валютного законодавства України.

Валютні обмеження встановлені відповідно до чинного законодавства і проявляються у встановленні **валютного режиму**. Результатом введення валютного режиму є здійснення операції з валютою та валютними цінностями лише на підставі ліцензії Національного банку України на право здійснення операцій з валютою та валютними цінностями.

Пункт 2 ст. 5 Декрету передбачає, що генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим кредитно-фінансовим установам України на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання.

Таким чином, можна дійти висновку, що валютні операції -це в основному операції, які виконують банківські установи та інші фінансово-кредитні установи.

Діяльність з видобутку та реалізації дорогоцінного каміння не регулюється валютним правом України, оскільки об'єктом валютного права є дорогоцінні метали у зливках і виробках, дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння, тобто афіновані (доведені) до відповідних проб згідно з міжнародними стандартами.

Відповідно до п. 5 ст. 4 Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 р. № 637/ 97-ВР суб'єкти підприємницької діяльності, незалежно від форми власності, та фізичні особи в установленому порядку набувають у власність дорогоцінні метали в зливках та виробках, дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння на ринках дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння за договорами купівлі-продажу, дарування, іншими цивільно-правовими договорами, а також за правом спадкування. Таким чином, дані операції регулюються цивільним правом України.

З огляду на те що певні валютні операції здійснюють небанківські установи, слід зазначити, що такі установи мають право здійснювати валютні операції на підставі:

- ліцензії Національного банку України на право здійснення операцій з валютою та валютними цінностями;
- агентських угод, що укладаються між уповноваженими банками та іншими суб'єктами, які бажають здійснювати валютні операції.

При здійсненні валютних операцій одним із суб'єктів (прямо чи опосередковано) є Національний банк України як орган, що видає ліцензії на право здійснення валютних операцій. Лише на підставі отриманих ліцензій уповноважені банки мають право укладати агентські угоди з іншими суб'єктами на право здійснення операцій з валютою та валютними цінностями.

Отже, коли мова йде про валютні операції, можна з упевненістю говорити про операції комерційних банків з валютою та валютними цінностями.

Враховуючи що **банківські операції** - це юридично обумовлені дії або сукупність дій, дозволені або санкціоновані законом на підставі укладених угод між суб'єктами банківських правовідносин, які здійснюються банками за принципом виняткової правоздатності та наявності ліцензії Національного банку України із дотриманням встановлених стандартів, правил, нормативів, об'єктом яких є гроші, цінні папери, платіжні документи, дорогоцінні метали та каміння, а також фактичні дії бухгалтерського оформлення угод, поняття «валютні операції» можна визначити таким чином: **валютні операції** - це юридично обумовлені дії або сукупність дій, дозволених або санкціонованих законом, які здійснюються на підставі укладених договорів між суб'єктами валютних правовідносин за наявності ліцензії Національного банку України на право здійснення операцій з валютою та валютними цінностями, з дотриманням стандартів, правил, нормативів, результатом яких є перехід права власності на валюту та валютні цінності, їх розміщення чи надання (отримання) послуг з обслуговування рахунків у валюті та валютних цінностях, а також використання останньої як засобу платежу.

З огляду на викладене, можна виділити такі **ознаки валютних операцій**:

- 1) валютні операції - це операції з валютою та валютними цінностями;
- 2) одним із суб'єктів валютних операцій (прямо чи опосередковано) є Національний банк України.

2.2. Класифікація валютних операцій

Досить великий перелік валютних операцій надає можливість здійснити їх класифікацію.

Класифікація валютних операцій - це поділ валютних операцій на типи, види та підвиди залежно від тих чи інших підстав поділу.

Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» дає класифікацію валютних операцій. Відповідно до Декрету існують такі *види валютних операцій*:

- пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України;
- пов'язані з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;
- пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей.

Чинне законодавство України надає й інші класифікації валютних операцій.

Відповідно до п. 2.3 Положення Національного банку України «Про порядок видачі банку банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій»¹ за наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу Національного банку банки мають право здійснювати такі *операції з валютними цінностями*:

- а) неторговельні операції з валютними цінностями;
- б) ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
- в) ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;
- г) ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;
- д) відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- є) відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- є) залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;
- ж) залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках;

- з) операції з банківськими металами на валютному ринку України;
- и) операції з банківськими металами на міжнародних ринках;
- й) інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках.

Чинне законодавство України в інших нормативно-правових актах, які стосуються правового регулювання обігу валюти та валютних цінностей, не надає інших класифікацій. Проте класифікацію валютних операцій здійснюють дослідники на теоретичному рівні.

Враховуючи те що валютні операції (у більшості випадків) - це операції, які здійснюють банківські установи, їх можна поділити на пасивні валютні операції і активні валютні операції.

Пасивні валютні операції - це операції, спрямовані на створення валютних ресурсів в іноземній валюті шляхом прийняття депозитів в іноземній валюті та валютних цінностях. До них можна віднести:

- прийняття вкладів в іноземній валюті та валютних цінностях;
- продаж за іноземну валюту цінних паперів, емітованих банками - резидентами України і номінованих у національній грошовій одиниці (включаючи власні цінні папери банку);
- отримання кредитів в іноземній валюті від інших уповноважених банків;
- отримання міжнародних кредитів, виражених в іноземній валюті.

Активні валютні операції - це операції, які спрямовані на використання створених валютних резервів і отримання прибутку від них. До таких валютних операцій можна віднести:

- надання кредитів в іноземній валюті;
- інвестування валюти та валютних цінностей в різні сектори економіки держави (проведення активної інвестиційної валютної політики).

Залежно від переходу чи непереходу права власності на валютні цінності розрізняють такі види валютних операцій:

- торговельні валютні операції (купівля-продаж валюти та валютних цінностей, обмін іноземної валюти);

- неторговельні валютні операції (інкасування валюти та валютних цінностей, обмін зношених банкнот іноземної валюти).

Залежно від терміну здійснення валютні операцій поділяють на такі види:

- поточні (касові) валютні операції, які здійснюються в готівковій та безготівковій формах (купівля-продаж іноземної валюти в пунктах обміну валют);
- непоточні валютні операції (форвардна угода).

Враховуючи особливості здійснення валютних операцій та їх правову природу загальну типологію валютних операцій можна надати таким чином.

Валютні операції:

1. Неторговельні валютні операції.
2. Торговельні валютні операції.
  - 2.1. Конверсійні валютні операції.
  - 2.2. Міжнародні розрахунки.
  - 2.3. Операції з приводу залучення та розміщення валютних ресурсів.
  - 2.4. Операції з ведення кореспондентських рахунків.
  - 2.5. Ведення валютних рахунків.

Неторговельні валютні операції можуть об'єднувати валютні операції, які стосуються обслуговування фізичних осіб, що не займаються підприємницькою діяльністю, а також послуги, які надаються юридичним особам і не стосуються безпосередньо їх комерційної діяльності. До неторговельних валютних операцій відносять:

- купівлю - продаж готівкової іноземної валюти і платіжних документів в іноземній валюті;
- інкасо іноземної валюти та платіжних документів в іноземній валюті;
- випуск та обслуговування пластикових карток клієнтів;
- купівлю (оплату) дорожніх чеків іноземних банків;
- оплату грошових акредитивів і виставлення аналогічних акредитивів;
- організацію роботи і порядку проведення операцій в обмінних пунктах.

Відповідно до наданої типології валютні операції можна поділити за сукупністю таких ознак: суб'єкт, курс угоди і дата виконання операції. До конверсійних валютних операцій належать:

- угоди з негайною поставкою:
  - а) угоди типу *today (tod)*;
  - б) угоди типу *tomorrow (tom)*;
  - в) угоди типу *spot (spot)*;
- строкові валютні операції:
  - а) форвардні валютні операції;
  - б) ф'ючерсні валютні операції;
  - в) опціонні валютні операції;
- угоди типу *swap (своп)*;
- валютний арбітраж:
  - а) просторовий валютний арбітраж;
  - б) часовий валютний арбітраж;
  - в) конверсійний валютний арбітраж.

Залежно від території проведення валютних операцій виділяють валютні операції, пов'язані з міжнародними розрахунками. Інструменти, які можуть застосовуватись при проведенні даних операцій: акредитив; інкасо; чек; вексель; банківський переказ.

Відповідно до ще однієї групи типології до валютних операцій із залучення та розміщення валютних ресурсів відносять операції, які пов'язані з формуванням та збільшенням валютних запасів банківських установ. До операцій із залучення та розміщення валютних коштів можна віднести:

- кредитні валютні операції;
- депозитні валютні операції;
- операції з цінними паперами, вираженими в іноземній валюті;
- лізингові валютні операції;

- форфейтингові валютні операції;
- факторингові валютні операції.

Залежно від виду співробітництва банківських установ виділяють валютні операції, які пов'язані з веденням кореспондентських рахунків між банківськими установами. До них належать:

- встановлення прямих кореспондентських відносин з іноземними банками;
- самостійне відкриття банком рахунків для міжнародних розрахунків з іноземними банками;
- досягнення домовленості про порядок і умови ведення банківських операцій з міжнародних розрахунків; робота через кореспондентські рахунки Центру міждержавних розрахунків НБУ або через кореспондентські рахунки уповноважених банків;
- встановлення кореспондентських відносин і здійснення міжнародних банківських операцій з іноземними банками через кореспондентські рахунки Центру міжнародних розрахунків НБУ або уповноважених банків.

Наступна група зазначеної типології об'єднує валютні операції, які пов'язані з обслуговуванням комерційними банками власних клієнтів, тобто до цієї групи належать операції з обслуговування рахунків у валюті та валютних цінностях. До валютних операцій, пов'язаних з відкриттям та веденням валютних рахунків, відносять:

- відкриття валютних рахунків юридичним особам (резидентам і нерезидентам), фізичним особам;
- нарахування процентів за залишками на рахунках; надання овердрафтів (особливим клієнтам згідно з рішенням керівництва банку);
- надання виписок у міру здійснення операції;
- оформлення архіву рахунку за будь-який проміжок часу;
- виконання операцій з розпорядження клієнтів відносно коштів на їхніх валютних рахунках (оплата наданих документів, купівля-продаж іноземної валюти за рахунок коштів клієнтів);

- списання сум, передбачених законодавством;
- контроль експортно-імпортних операцій.

Тема 3:

ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ З НЕГАЙНОЮ ПОСТАВКОЮ

4.1. Поняття, особливості та класифікація конверсійних валютних операцій

Валютні операції на території України здійснюються агентами валютного ринку, тобто уповноваженими банками. До агентів валютного ринку відносять банки, які отримали ліцензію на право здійснення операцій з валютою і валютними цінностями. При цьому дана ліцензія надає право банківській установі здійснювати операції з валютою та валютними цінностями як у готівковій, так і в безготівковій формі на валютному ринку.

Агенти валютного ринку виконують операції від свого імені та за свій рахунок. Проте вони можуть їх здійснювати за дорученням своїх клієнтів за власний рахунок чи за рахунок клієнтів.

Угоди, які здійснюють агенти валютного ринку, оформляються договорами на купівлю-продаж валюти чи валютних цінностей.

Таким чином, поняття *конверсійні валютні операції* можна визначити як угоди агентів валютного ринку з купівлі-продажу обумовлених сум готівкової та безготівкової валюти однієї країни на валюту іншої країни за узгодженим курсом на визначену дату.

Враховуючи дане визначення, можна виділити особливості конверсійних валютних операцій, які полягають в тому, що:

- 1) конверсійні валютні операції здійснюються обмеженим колом уповноважених суб'єктів, тобто конверсійні валютні операції мають право здійснювати тільки агенти валютного ринку за наявності ліцензії Національного банку України на

право здійснення операцій з валютою та валютними цінностями лише в її межах та на підставі угод, укладених відповідно до валютного законодавства України;

2) метою конверсійних валютних операцій є перехід права власності на валюту чи валютні цінності. Тобто конверсійні валютні операції - це операції, які пов'язані з купівлею-продажем готівкової та безготівкової валюти одним агентом валютного ринку іншому;

3) конверсійні валютні операції здійснюються на стандартну суму. Здійснюючи угоди купівлі-продажу валюти, суб'єкти даної операції при визначенні обсягу (суми) угоди користуються встановленою практикою валютних відносин і встановлюють стандартну суму відповідно до стандартів валютного ринку. Стандарти¹ сум конверсійних валютних операцій залежать від особливостей валютного ринку;

¹ Стандарти валютного ринку встановлюються діловою практикою валютного ринку та звичаями ділового обороту. На нормативному рівні стандарти не закріплені, проте їх недотримання практично позбавляє сенсу здійснення валютних операцій, оскільки від дотримання стандартів залежить хеджування валютного ризику на валютних ринках.

4) конверсійні валютні операції укладаються та виконуються у стандартний строк. Стандарт строку виконання операції визначається відповідно до стандартів валютного ринку.

Можна виділити кілька цілей конверсійних операцій:

- обмін валют при міжнародній торгівлі, здійсненні туризму, інвестицій;
- спекулятивні операції;
- хеджування валютних ризиків.

Купівля або продаж готівкової валюти в кіоску «Обміну валюти» — справжня конверсійна операція. Купуючи або продаючи готівковий долар, ви

продаєте або купуєте готівкову гривню, отриману валюту ви використовуєте у своїх цілях — витрачаєте на свої потреби або використовуєте для накопичення.

Необхідність обміну однієї валюти на другу виникає також при міжнародній торгівлі, фінансових інвестиціях в економіку інших країн, міжнародному туризмі. Різні фінансові відносини усередині будь-якої країни вимагають розрахунків тільки в національній валюті. Цього насамперед вимагає економіка самої країни для захисту і забезпечення надійності її національної валюти. Наприклад: європейський торговець при купівлі цінних паперів американського емітента продаватиме євро і купуватиме американські долари, а потім уже за долари купуватиме цінні папери. При продажу цінних паперів європейський трейдер одержить долари США, які буде, у свою чергу, обмінювати на євро.

Одна з цілей конверсійних операцій в усьому світі — це одержання прибутку від зміни курсу валют, тобто звичайна спекуляція. Наприклад, долар США за день може змінитися стосовно німецької марки на кілька центів, якщо вгадати цей рух і зробити кілька конверсійних операцій, то можна одержати значний прибуток.

Валютний ринок — це сукупність усіх конверсійних операцій, розрахунки і надання в позичку іноземної валюти на певних умовах. Поточні конверсійні операції становлять основну частину валютних операцій, в англійській мові вживається термін *Foreign Exchange Operations*, скорочено *Forex* або *FX*.

Учасниками ринку *Forex* насамперед є банки, що здійснюють основні операції за заявкою своїх клієнтів — експортерів та імпортерів, інвестиційних фондів, страхових компаній, хеджерів та спекулянтів. У комерційних банках акумулюються кошти клієнтів, якими вони можуть управляти, до того ж вони виконують операції й у своїх інтересах за рахунок власних коштів.

У ринку *Forex* також активно беруть участь валютні біржі, центральні банки. Останні управляють рівнем валютного курсу, виходячи на ринок із валютними резервами країни, тобто проводять інтервенції для підтримки валютної стратегії. Найбільший вплив на світовий валютний ринок справляють центральні банки в США — Федеральна Резервна система (*United States Federal Reserve*), у Німеччині — Бундесбанк (*Deutsche Bundesbank*), у Японії — Банк Токіо (*Bank of Tokyo*) й у

Великобританії — Банк Англії (Bank of England). В Україні найбільший вплив на курс національної валюти здійснює Національний банк України (НБУ).

Крім банків, активну роль на ринку виконують брокерські компанії або брокерські дома. Вони є посередниками між величезною кількістю учасників ринку — комерційними банками, інвестиційними фондами, страховими компаніями, дилінговими центрами і приватними інвесторами.

Головними валютами ринку Forex є:

- USD (greenback) — долар США;
- GBP (cable) — англійський фунт стерлінгів;
- EUR — євро (міжнародна європейська валюта);
- CHF — швейцарський франк;
- JPY — японська єна;
- CAD — канадський долар;
- AUD — австралійський долар.

Для банків та їхніх клієнтів — міжнародних торговців, експортерів та імпортерів дуже важливо знати не тільки курс конвертації валют, а й дату, коли на їх рахунок зарахують куплені валютні гроші. При великих грошових оборотах необхідно чітко контролювати свою ліквідність і платоспроможність. Тому в банківській практиці важливого значення набуває «дата валютування» (value date) — дата виконання умов угоди, тобто фізичного переміщення коштів. Датою валютування даної валюти можуть бути тільки робочі дні, крім вихідних і святкових. У світовій практиці заведено проводити конверсійні операції між банками на другий робочий банківський день, тобто на умовах спот (spot). Умови розрахунків спот необхідні для контрагентів угоди для того, щоб протягом поточного і наступного днів зручно обробити необхідну документацію, оформити платіжні документи для виконання умов угоди.

Дата операції — це дата укладення угоди, коли продавець погоджується продати, а покупець придбати іноземну валюту. На цю дату операції відображаються в бухгалтерському обліку, також починається нарощування результату переоцінювання та інших доходів (видатків).

Наприклад: два банки в понеділок 05.02.2001 р. уклали угоду про конверсійну операцію на умовах спот. Тоді дата валютування припадає на середу 07.02.2001 р. При здійсненні угоди в четвер 09.02.2001 р. дата валютування вже буде в понеділок 13.02.2001 р. Дні 05.02.01 та 09.02.01 вважаються датами укладення угоди.

Класифікувати конверсійні валютні операції можна залежно від строку виконання угоди і дати валютування. Відповідно до цього критерії класифікації конверсійних валютних операцій можна подати у вигляді схеми (рис. 4.1).

Рисунок 4.1. Види конверсійних операцій

4.2. Операції з негайною поставкою

У практиці здійснення банківської діяльності взагалі та операцій з валютою і валютними цінностями виникають ситуації, коли банківській установі потрібно отримати валюту чи валютні цінності негайно. Проте, враховуючи особливості правового статусу валюти та валютних цінностей, можливість її отримати досить обмежена. Вирішення такої ситуації на користь банківської установи можливе лише при здійсненні операцій з негайними поставками валюти чи валютних цінностей. При цьому особливістю даних операцій є суб'єктний склад угоди. Дані угоди мають право і можуть укладати лише банки-контрагенти.

Угоди з негайною поставкою - це купівля-продаж валюти на умовах її поставки банками-контрагентами не пізніше ніж на другий банківський день з дня укладення угоди за курсом, що зафіксований на момент її укладення.

При укладенні даних угод особлива увага зосереджується на даті валютування, тобто на узгодженні сторонами дати поставки коштів на рахунок банка-контрагента. При цьому датою укладення угоди (дата угоди) визнається дата досягнення сторонами угоди домовленості щодо всіх суттєвих умов угоди, передбачених чинним законодавством та міжнародною практикою (назва обмінних валют, курс обміну, сума обмінних коштів, дата валютування, платіжні інструменти), та всіх інших умов, відносно яких згідно із заявою однієї зі сторін потрібно досягти домовленості.

У банківській практиці виділяють такі види угод з негайною поставкою:

- *угоди today* - конверсійна операція з датою валютування в день укладання угоди;
- *угоди tomorrow* - конверсійна операція з датою валютування на наступний робочий банківський день за днем укладання угоди;
- *угоди spot* - конверсійна операція з датою валютування на другий робочий банківський день з дня укладання угоди.

Валютні угоди з негайною поставкою традиційно потребують повідомлення за два банківські дні до укладення угоди. У разі, якщо в певний день (*dealing date*) укладена угода спот, продаж валют відбудеться лише двома днями пізніше. Особлива увага при цьому приділяється даті розрахунку, під якою розуміють дату валютування (*value data*), оскільки це день, коли валюти в належній сумі доставляються на банківські рахунки партнерів за угодою. Це надає змогу перевести кошти в будь-яку країну і закінчити оформлення угоди. Цей проміжок часу також потрібен для здійснення необхідних операцій з паперами і підготовки переведення валюти чи валютних цінностей.

Враховуючи особливості правового регулювання здійснення операцій з валютою та валютними цінностями в різних країнах, даний час, тобто два банківські дні, також потрібен на:

- 1) перевірку угоди шляхом обміну підтвердженнями між партнерами;
- 2) здійснення деталізації строків здійснення угоди;
- 3) надання інструкцій з розрахунку кожним партнером своєму банку, для того щоб оплатити рахунок за контрактом у визначену дату;
- 4) задоволення вимог валютного контролю, якщо він існує (наприклад, у Великобританії в 1979 р. валютний контроль скасовано).

Базою для проведення операції спот є кореспондентські відносини між банками, тобто зазначені операції проводять банківські установи за дорученням своїх клієнтів. Цілями здійснення таких угод є забезпечення потреб клієнтів банку в іноземній валюті; «переведення» коштів з однієї валюти в іншу; проведення спекулятивних операцій у валюті та валютних цінностях.

Особливостями даних угод є виникнення делькредере (кредитного ризику); відсутність стабільних умов для поточного ринкового продажу валюти; поява короткострокових конверсійних операцій.

Усі головні валюти торгуються на умовах спот. Практика проведення конверсійних операцій із датою валютування до споту — «сьогодні» (today) і «завтра» (tomorrow) пов'язана з інтересами клієнтів або з особливостями торгівлі національними валютами різних країн. Наприклад, основні торги по українській гривні (UAH) або російському рублю (RUR) до американського долара проводяться з датою валютування «сьогодні». Пояснюється це тим, що і в Україні, і в Росії банки встигають підготувати всі платіжні документи і розрахуватися національною валютою в день укладення угоди, а розрахунки в доларах США американські банки починають проводити тоді, коли в Європі вже вечір, тобто є реальний час для контрагентів підготувати необхідні документи і відправити валюту.

Конверсійні операції з євро (EUR), англійським фунтом стерлінгів (GBP), швейцарським франком (CHF) до гривні українські банки звичайно проводять із датою валютування «завтра» (tom), оскільки європейські банки починають працювати

практично одночасно з українськими банками і їм потрібен час для опрацювання платіжних документів.

Для поточної конверсії долара в канадські долари (USD/CAD) дата валютування буде завтрашнім днем, що обумовлено територіальною близькістю США і Канади.

Іноді на валютному ринку виникають відхилення від прийнятих правил визначення дати спот з різних причин. Це — святкові дні в країні однієї з валют, технічні моменти, коли неможливо розрахуватися у певний день. Тоді банки визначають дату спот на перший робочий день, котрий є реальним розрахунковим днем для даної пари валют. Також бувають ситуації, коли банки не можуть провести конверсійну операцію один з одним на одну дату валютування (немає прямих відкритих кредитних ліній). Тоді угоду проводять із рознесеними датами валютування (*split value date*). Наприклад, банк *AAA* продав швейцарські франки банку *YYY* за німецькі марки, але у нього немає на банк *YYY* кредитної лінії, тобто банк *AAA* ризикує тим, що, відправивши швейцарські франки, він не отримує німецьких марок. Тому сторони домовляються, що банк *YYY* розрахується німецькими марками на умові спот, а банк *AAA* — швейцарськими франками з датою валютування спот плюс один день.

Тема 4:

ТЕРМІНОВІ ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ

4.1. Валютні форвардні угоди

Форвардні угоди (*forward operations, або fwd*) - це угоди з купівлі-продажу валют за раніше узгодженим курсом, які укладаються сьогодні, але дата валютування (тобто виконання контракту) відкладена на певний термін у майбутньому. При цьому використовують угоди типу «аутрайт» (*outright*), тобто одинична конверсійна форвардна операція з визначеною датою валютування, та угоди типу «опціон» (*option*) - конверсійна форвардна операція з умовою нефіксованої дати поставки валюти.

Укладення форвардних угод — послуга, що її надає комерційний банк своїм клієнтам — експортерам та імпортерам, які здійснюють платежі або отримують кошти в іноземній валюті та бажають захистити себе від валютного ризику.

Цей вид послуг з'явився порівняно недавно (банки почали використовувати такий тип фінансових похідних інструментів на початку 80-х років), але вони набули значного поширення в усьому світі завдяки своїй зручності.

Українські банки тимчасово відмовилися від укладення форвардних контрактів зі своїми клієнтами. Це зумовлено заборонаю укладення форвардних угод на міжбанківському валютному ринку, що діє відповідно до затверджених постановою Правління НБУ від 13.12.99 № 585 «Змін та доповнень до Правил здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку».

Форвардну валютну угоду можна охарактеризувати як:

- негайний нерозривний та обов'язковий контракт (угоду) між банком і його клієнтом (або іншим банком);
- даний контракт укладений з метою купівлі або продажу певної кількості зазначеної іноземної валюти за курсом обміну, зафіксованим під час укладання угоди, для виконання (тобто поставки валюти та її оплати) в майбутньому часі, зазначеному в контракті. Цей час являє конкретну дату чи період між двома конкретними датами.

Особливостями форвардної валютної угоди є те, що це:

- договір, який має форму зобов'язання купити або продати певну кількість однієї валюти в обмін на іншу;
- валютний курс фіксується в момент укладання контракту;
- цей курс не буде збігатися з курсом за угодою спот (за винятком окремих випадків);
- виконання контракту (поставка валюти) здійснюється в узгоджений час у майбутньому, тобто або на певну дату, або між двома певними датами, залежно від умов контракту;

- не існує стандартизації форвардних контрактів.

Форвардні угоди є угодами типу OTC (over-the-counter), тобто позабіржовими угодами, які не мають чіткої стандартизації щодо суми, строків виконання тощо. Вони можуть укладатися на будь-який термін — від одного тижня до п'яти років, але найбільш ліквідними є контракти терміном дії до одного року. Зазвичай банк дає котирування форвардних курсів на так звані стандартні дати:

один тиждень

два тижні

один місяць

два місяці

три місяці

шість місяців

дванадцять місяців.

Проте більшість угод укладається на один, три або шість місяців.

Хоча форвардний контракт є обов'язковим для виконання, на відміну від біржових угод, де виконання контрактів гарантується системою маржинальних внесків, банк не має твердої гарантії виконання клієнтом своїх зобов'язань, тому форвардні контракти пов'язані з певним ризиком.

- Для банку — це ризик, що клієнт може відмовитися або буде не в змозі виконати форвардний контракт.

- Для клієнта ризик полягає в тому, що він не матиме достатньо коштів для виконання угоди (адже форвардні угоди є обов'язковими для виконання).

Отже, метою проведення форвардної валютної угоди є страхування від зміни курсів валют та одержання спекулятивного прибутку.

У практиці, як зазначалося вище, існує фіксована валютна угода «аутрайт» та форвардна валютна угода «опціон».

Фіксована валютна угода «аутрайт» - це контракт, який повинен бути виконаним на певну дату в майбутньому. Наприклад, двомісячний форвардний фіксований контракт, укладений 1 вересня, необхідно виконати 1 листопада, тобто через два місяці.

Форвардна валютна угода «опціон» за вибором клієнта може бути виконана:

- у будь-який час, починаючи від дати укладання контракту до конкретної дати його виконання в майбутньому;
- протягом періоду між двома конкретними датами.

При укладанні опціонних контрактів клієнт має певну можливість вибору дати виконання. Форвардний валютний опціонний контракт не дає клієнту права не виконувати його у визначений час. Це відрізняє форвардний валютний опціонний контракт від чистих валютних опціонів.

Метою форвардних валютних контрактів є мінімізація ризиків, зумовлених змінами курсів валют на ринку. Рівень ризику за форвардними валютними контрактами становить різницю між курсом валюти за форвардним валютним контрактом та ринковим спот-курсом валюти на дату розрахунків за цим контрактом.

Форвардні валютні контракти укладаються на первинному ринку за стандартною формою, що відповідає чинному законодавству України.

Покупцями і продавцями форвардних валютних контрактів можуть бути банки-резиденти та банки-нерезиденти України, що визначаються чинним законодавством України.

Первинним продажем форвардного валютного контракту вважається така угода купівлі-продажу контракту, якій не передує інший форвардний контракт, однією зі сторін якого виступав покупець (продавець) цього контракту, а його предмет (сума іноземної валюти, дати поставки та здійснення платежу) збігається з цим форвардним контрактом.

За умови первинного продажу форвардного валютного контракту обов'язково підлягають заповненню такі реквізити:

- номер контракту;
- місце та дата укладання;
- офіційні назви та реквізити сторін;
- вид та сума валюти, що є предметом укладення контракту;
- процентні ставки та курс валюти контракту;

- дати платежу та поставки валюти;
- інші реквізити, що визначають права і відповідальність сторін.

Зміни та доповнення до форвардного валютного контракту оформлюються в письмовій формі і з моменту підписання є невід'ємною частиною цього форвардного контракту.

Продаж (передача) зобов'язань за форвардним валютним контрактом іншим особам здійснюється продавцем лише за умови згоди покупця форвардного валютного контракту у будь-який час до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту.

Продаж (передача) зобов'язань за форвардним валютним контрактом іншим особам, включаючи продавця такого форвардного валютного контракту, може бути здійснена покупцем без погодження з іншими сторонами форвардного контракту у будь-який час до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту.

Зміни до форвардного валютного контракту вносяться покупцем чи продавцем контракту в разі згоди на це обох сторін контракту. У змінах до форвардного валютного контракту зазначаються:

- номер та дата укладання контракту, до якого вносяться зміни;
- порядковий номер і дата внесення змін до контракту;
- реквізити і назва попереднього покупця (продавця) форвардного валютного контракту та особи, яка набуває його повноваження;
- ціна продажу форвардного валютного контракту;
- умови реалізації форвардного валютного контракту — дата поставки; строк здійснення платежу.

Розірвання угоди за форвардним валютним контрактом здійснюється у разі відмови від зазначеної угоди однієї зі сторін і згоди іншої сторони, або у випадках, передбачених чинним законодавством України.

Претензії щодо виконання форвардного валютного контракту можуть бути заявлені лише емітентіві цього форвардного валютного контракту.

4.2. Фінансові ф'ючерси

Ф'ючерсна угода визначається як стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) кошти у певний час і на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

Контракт на поставку певного активу на узгоджену дату в майбутньому називають ф'ючерсним контрактом, якщо він враховує певні вимоги:

- усі умови контракту стандартизовані (встановлені біржею);
- сторони контракту вносять грошовий депозит і підтримують необхідний розмір депозиту до дати виконання контракту, чим гарантується його виконання;
- виконання контракту здійснюється через *розрахунково-клірингову палату* біржі або *розрахунково-кліринговий банк*.

Днем виконання ф'ючерсного контракту називають день, у який сторони повинні виконати умови контракту.

Актив, який поставлено в день виконання відповідно до ф'ючерсного контракту, називають *базовим активом*. Це може бути матеріальний актив: нафта, газ, електроенергія, золото, срібло, платина, зерно, олія тощо. У цьому випадку мають справу з *товарними ф'ючерсами*. Але якщо згідно з контрактом здійснюється поставка фінансового активу, то такий ф'ючерсний контракт називають *фінансовим ф'ючерсом*.

Ця угода здійснюється на підставі підписання ф'ючерсного контракту або так званого фінансового ф'ючерса. *Фінансовий ф'ючерс* - це контракт на купівлю або продаж того чи іншого фінансового інструменту за завчасно узгодженою ціною протягом визначеного місяця в майбутньому (у визначений день цього місяця).

Виділяють такі види фінансових ф'ючерсів:

1. Залежно від суб'єктів виконання:

- угоди хеджерів;
- угоди спекулянтів:
  - арбітражні;
  - торгівля спредами;

-відкриття позицій.

2. Залежно від об'єктів:

• процентні:

-короткострокові;

-довгострокові;

-валютні.

Прикладом фінансового ф'ючерса є *валютний ф'ючерс*, тобто контракт, згідно з яким у день виконання поставляється певна кількість іноземної валюти.

Валютний ф'ючерс - це контракт на купівлю-продаж валюти в майбутньому, за яким продавець приймає зобов'язання продати, а покупець купити певну кількість валюти за встановленим курсом у зазначений строк.

Потрібно розрізнити сторони ф'ючерсного контракту. Сторона, яка зобов'язана виконати поставки базового активу, називається *продавцем* ф'ючерсного контракту. Сторона, яка зобов'язана перерахувати грошові кошти проти поставки активу, називається *покупцем*. Вважають, що покупець ф'ючерсних контрактів займає *довгу позицію*, а продавець — *коротку*.

Довга або коротка позиції можуть бути закриті за допомогою рівнозначної за обсягом і протилежної угоди з тим же базовим активом, тобто так званою *офсетною угодою*. Офсетна угода ліквідує попередню позицію, тобто зобов'язання відносно купівлі/продажу активу в день виконання. Але в цьому разі виникають курсові прибутки/збитки, які визначаються на основі цін відкриття і закриття позиції та її обсягу.

Контракти, які закінчуються поставками базового активу, називають *ф'ючерсами з поставками*. Фінансові ф'ючерси можуть не передбачати поставки фінансового активу, а тільки *взаєморозрахунки* сторін у день виконання контракту. У цьому разі в день виконання клірингова установа закриває всі існуючі позиції офсетними угодами за ціною, що дорівнює поточній ринковій ціні активу. Взаєморозрахунки сторін виникають у зв'язку з курсовими прибутками/збитками відносно цін відкриття позицій і поточної ринкової ціни активу в день виконання, а також обсягів позицій. Такі контракти називають *розрахунковими ф'ючерсами*.

При цьому ф'ючерсний контракт може перепродаватися покупцем, тобто переходити від одного покупця до іншого аж до зазначеної в ньому дати виконання. Тому під час торгівлі ф'ючерсами важливо:

- передбачати зміну курсу валюти в майбутньому порівняно з датою її купівлі;
- постійно стежити за зміною курсу протягом усього строку дії ф'ючерса та в разі виникнення небажаної тенденції своєчасно звільнитися від контракта.

Фінансові ф'ючерси купуються та продаються тільки централізовано на біржах із додержанням певних правил за допомогою відкритої пропозиції цін голосом. Ці угоди дуже стандартизовані, торгівля здійснюється з чітко визначеними інструментами з постачанням у чітко визначені місяці.

Якщо угоди виконуються, то постачання фінансових інструментів здійснюється через Розрахункову палату, яка гарантує виконання зобов'язань за контрактами всіма сторонами. Проте реального постачання фінансових інструментів за фінансовими ф'ючерсами, як правило, не відбувається.

Якщо ліквідність ринку того чи іншого ф'ючерса невисока, то ф'ючерс анулюється в спрощеному порядку.

Ф'ючерсні угоди вважаються недорогими, оскільки витрати на здійснення торгівлі ф'ючерсами порівняно невеликі (торговці ф'ючерсами повинні виплатити грошову маржу дилерам біржі, щоб гарантувати виконання ф'ючерсних зобов'язань).

Особливостями ф'ючерсних угод є те, що:

- будь-яка сторона ф'ючерсного контракту має право відмовитися від його виконання лише за наявності згоди іншої сторони контракту;
- покупець ф'ючерсного контракту має право продати такий контракт протягом строку його дії іншим особам без погодження умов такого продажу з продавцем контракту;
- форма валютних контрактів зі спеціально обумовленою сумою

валюти датами валютування є стандартизованою;

- правила випуску та обігу валютних деривативів поширюються також на ф'ючерсні валютні контракти;
- торгівля ними здійснюється тільки на біржовому ринку.

Основні цілі здійснення ф'ючерсних угод:

1) надають змогу інвесторам застрахуватися від несприятливих змін цін на ринку спот у майбутньому (операції хеджерів);

2) дозволяють спекулянтам відкривати позиції на великі суми під незначне забезпечення. Чим більше коливання ціни на фінансові інструменти, покладені в основу ф'ючерсного контракту, тим більший попит на ці ф'ючерси з боку хеджерів.

Тема 5:

ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ СВОП (SWAP)

5.1. Поняття валютних СВОПів та їх класифікація

Свопи з'явилися зовсім недавно і за кілька десятиріч стали одним з основних засобів, використовуваних організаціями для управління активами та зобов'язаннями. Ринок свопів з'явився в 60-ті роки, коли вартість інвестиційних премій, введених органами, що контролюють біржову діяльність у Великобританії, обмежили можливості британських компаній інвестувати кошти за рубежем. Компенсаційні позики виникли як метод, що дає змогу обминати ці обмеження. Британська компанія позичала фунти стерлінгів британській філії американської компанії, а американська компанія, у свою чергу, позичала долари США філії британської компанії, що інвестувала їх на території США.

Валютний своп — це обмін потоками двох валют за певний період у майбутньому між сторонами угоди. Ці операції створюють можливості одержувати

додаткові економічні вигоди або пов'язані з валютними втратами. Операції своп, як правило, здійснюються на строк від 1 до 6 місяців, значно рідше зустрічаються своп-операції з терміном виконання до п'яти років.

Операції «своп» здійснюються як між комерційними банками, так і між комерційними банками і центральним банком країни, а також безпосередньо між центральними банками країн. В останньому випадку вони є угодами із взаємного кредитування в національних валютах відповідних країн.

Угоди «своп» є міжбанківськими операціями і мають багато спільного з операціями «аутрайт». На практиці вони використовуються значно частіше, ніж прості форвардні операції.

Головна мета валютних «свопів» полягає в:

- забезпеченні фінансування довгострокових зобов'язань в іноземній валюті;
- хеджуванні довгострокового валютного ризику;
- заміні валюти, у якій надходять прибутки від інвестицій, на іншу за вибором інвестора;
- забезпеченні конвертації експортованого капіталу в іншу валюту.

Технічно хеджування валютних і фінансових ризиків із допомогою валютних «свопів» здійснюється шляхом фіксації валютного курсу на майбутній період та організації зустрічних грошових потоків.

Валютні свопи поділяють на свопи з фіксованими ставками та свопи з плаваючими ставками (процентні свопи):

- свопи з фіксованими ставками, що являють собою комбінацію конверсійних угод з різними датами валютування (більш відомі як валютні свопи (currency swap). Вони здебільшого використовуються на ринку forex). Ці свопи будуть детально розглянуті нижче;
- свопи з плаваючими процентними ставками (процентні або валютно-процентні свопи), що являють собою обмін активами або зобов'язаннями (вираженими в одній або в різних валютах). Вони переважно використовуються

на ринку капіталів.

Своп з фіксованими ставками валют може укладатися двома способами:

- як комбінація двох протилежних конверсійних угод на однакову суму з різними датами валютування;
- як дві зустрічні депозитні угоди на еквівалентні суми валют.

Розглянемо валютні свопи як угоди з двома конверсійними угодами. Операція своп узгоджується дилерами зазвичай як одна угода, що включає відразу дві зустрічні конверсійні операції. Дата виконання ближчої конверсійної угоди називається датою валютування, а дата виконання більш віддаленої за терміном угоди — датою закінчення свопу (*maturity date*).

Валютні свопи класифікують за кількома ознаками:

1. За термінами укладення:

— простий своп (стандартний) — перша конверсійна угода укладається на умовах спот, а зустрічна операція — на умовах форвард (наприклад, свопи типу спот/тиждень (*spot/week*), спот/місяць (*spot/month*) і т. д.);

— своп форвард/форвард — перша конверсійна угода укладається на умовах форвард, а зустрічна операція — теж на умовах форвард, але на більш тривалий термін;

— своп із датами валютування до спота — перша конверсійна угода укладається з датою валютування до спота, а зустрічна операція — на умовах спот (свопи типу тому/нект (*tom/next*), тод/нект (*tod/next*) і тод/спот (*tod/spot*)).

2. За типом укладання:

— своп типу *buy/sell* (*b/s*) — якщо в першій конверсійній операції валюта купується, а в зустрічній операції — продається,

— своп типу *sell/buy* (*s/b*) — якщо в першій конверсійній операції валюта продається, а в зустрічній операції — купується .

Класичні «свопи» залежно від послідовності виконаних операцій «спот» і «форвард» поділяють на репорт і депорт.

Репорт - це продаж валюти на умовах «спот» і одночасна купівля на умовах «форвард». *Депорт* - купівля валюти на умовах «спот» і продаж на умовах

«форвард». Операція, коли купівля (продаж) валюти здійснюється на основі двох угод за курсом «аутрайт», називається «форвард-форвард» або «форвардний своп».

У разі укладення угоди «своп» дату виконання ближчої угоди називають датою валютування, а дату виконання зворотної угоди, віддаленої в часі, - датою завершення «свопу» (*maturity*).

Залежно від термінів укладення угоди «свопи» поділяють на:

- звичайні (операції репорт і депорт);
- тижневі - «своп» *s/w (spot-week swap)*, якщо перша угода виконується на умовах «спот», а друга - на умовах тижневого «форварду»;
- одноденні - «своп» *t/n (tomorrow-next swap)*, якщо перша операція здійснюється з датою валютування «завтра», а зворотна - на умовах «спот»;
- форвардні («форвард-форвард»).

5.2. Валютні СВОПи ринку капіталів

Валютні свопи ринку капіталів називаються ще *валютно-процентними свопами (cross currency interest rate swap)*. Вони передбачають обмін зобов'язаннями за активами в різних валютах.

Валютно-процентний своп може передбачати як обмін процентними платежами, так і обмін сумою основного боргу. Ситуація на міжнародному ринку капіталів може скластися таким чином, що банку можуть котируватися нижчі процентні ставки за кредитами в одній валюті, та вищі — за кредитами в іншій (наприклад, американському банку котируються більш привабливі процентні ставки в доларах США порівняно зі ставками за кредитами в британських фунтах стерлінгів). Тоді для банку можливо одержати позику на ринку, де він має перевагу, та здійснити валютний своп. Такий своп буде передбачати:

- обмін сумами основного боргу на початку дії угоди;
- обмін процентними платежами протягом дії угоди;
- зворотний обмін сумами боргу наприкінці дії угоди.

Можливо також, що банки здійснюють лише процентні платежі, без обміну сумами основного боргу.

Приклад: Банки *A* та *B* мають такий доступ до ресурсів:

Банк	USD	GBP
Банк <i>A</i>	6,5%	8,5%
Банк <i>B</i>	7,5%	7,8%

Як бачимо, банку *A* вигідніше залучати американські долари, а банку *B* — британські фунти стерлінгів. Якщо ж банку *A* необхідно мати у своєму розпорядженні британські фунти, а банку *B* — доларові ресурси, то вони можуть здійснити своп.

Якщо валютний курс на дату укладення угоди дорівнює 1,6000, то банк *A* позичає 16 млн дол., банк *B* — 10 млн ф. ст., банки обмінюються сумами боргу (рис. 5.3), а потім протягом дії угоди обслуговують процентні платежі один одного (при цьому кожен із банків відповідає за своїми зобов'язаннями на міжнародному ринку капіталу незалежно від якості виконання іншим банком своїх зобов'язань за свопом). Наприкінці дії угоди банки здійснюють зворотний обмін сумами боргу і кожен із них розраховується зі своїм кредитором.

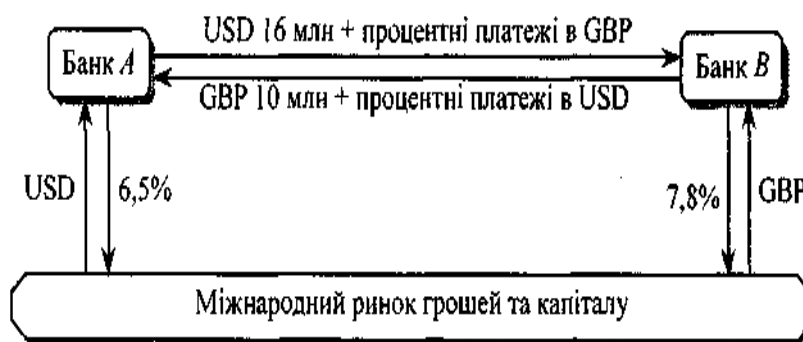

Рис. 5.3. Валютно-процентний своп (з обміном сумами боргу)

Але обмін сумами основного боргу містить у собі кредитний ризик, тому що на дату закінчення угоди валютний курс може значно відрізнятись від курсу, що був на дату укладення. Проте банки обмінялися фіксованими сумами, і наприкінці дії свопу вони мають повернути один одному саме ці суми.

Можливе також здійснення валютно-процентних свопів без обміну сумами основного боргу. Тобто банки обмінюються лише процентними платежами за зобов'язаннями в різних валютах. Такі свопи здійснюються, коли банку не потрібно залучати ресурси в тій чи іншій валюті, а лише зафіксувати доходи та витрати в одній валюті, тобто коли банк має процентні доходи від активу в одній валюті, а процентні витрати — в іншій. Наприклад, британський банк здійснює випуск боргових зобов'язань у доларах США, терміном обігу п'ять років із щорічною сплатою відсотків. Це передбачає, що протягом цих п'яти років банк має сплачувати відсотки за облігаціями в доларах США. При цьому банк має доходи від активів у британських фунтах стерлінгів. Отже, банк має надходження в одній валюті та зобов'язання за платежами в іншій, що передбачає валютний ризик для банку. Своп дає змогу банку розраховувати доходи та витрати в одній валюті. При цьому можливі свопи з обміном:

- процентними платежами за фіксованими ставками;
- процентними платежами за плаваючими ставками;
- платежів за фіксованими ставками на платежі за плаваючими. Як правило, такі свопи укладаються з участю третьої сторони — дилера. Залежно від умов свопу валютний ризик може брати на себе дилер або ж одна зі сторін.

Рис. 5.4. Валютно-процентний своп (без обміну сумами основного боргу)

Валютні свопи ринку капіталів передували появі процентних свопів, але сьогодні вони менш поширені.

Основними користувачами процентних свопів є Світовий банк, МВФ, великі банки та транснаціональні корпорації.

Тема 6: ВАЛЮТНИЙ АРБІТРАЖ

6.1. Поняття та класифікація арбітражних операцій

Особливою формою конверсійних валютних операцій є валютний арбітраж, оскільки він як основна операція в роботі дилерів комерційних банків використовується і небанківськими учасниками валютного ринку.

Арбітражні операції банку - це специфічний вид валютних операцій, зміст яких полягає в придбанні та продажу банком валюти за різними курсами з метою одержання прибутку від різниці валютних курсів. Іншими словами, це операції з валютами з метою одержання прибутку шляхом використання у визначений момент часу існуючих на фінансових ринках розбіжностей між курсами і відсотковими ставками за касовими і строковими операціями. Основний принцип валютного арбітражу - купити той чи інший фінансовий актив дешевше і продати його дорожче.

Можна виділити такі види арбітражних операцій:

- 1) тимчасові;
- 2) просторові;
- 3) конверсійні.

Зміст *тимчасових* арбітражних операцій полягає в тому, що банк купує певну кількість валюти і через деякий час продає її за вищим курсом.

У ході проведення *просторових* арбітражних операцій банк використовує різницю валютних курсів на національних ринках різних держав. При цьому банк купує на ринку однієї держави визначену кількість валюти і одночасно продає таку саму кількість валюти на ринку іншої держави за вищим курсом.

При *конверсійних* арбітражних операціях банк купує за національну валюту одну іноземну валюту, потім цю іноземну валюту обмінює на іншу іноземну валюту, яку після цього обмінює на національну. За рахунок різниці в курсах національної та кількох іноземних валют банк таким чином отримує прибуток у національній валюті.

Розрізняють часовий і просторовий (локальний) валютний арбітраж.

Часовий валютний арбітраж — це валютна операція з метою одержання прибутку від різниці валютних курсів у часі.

Просторовий (локальний) валютний арбітраж передбачає одержання доходу внаслідок різниці курсу валют на двох різних територіально віддалених ринках.

Кожний валютний арбітраж водночас може бути простим і складним (крос-курсним). *Простий* арбітраж виконується з двома валютами, *складний (крос-курсний)* - з трьома і більше валютами.

Слід підкреслити, що арбітражні операції мають велике економічне значення для всього фінансового ринку, оскільки втручання арбітражерів надає змогу забезпечити взаємозв'язок курсів валют і регулювання ринку, що сприяє тимчасовому вирівнюванню курсів на різних ринках, уникненню різних кон'юнктурних стрибків, підвищуючи стійкість валютного ринку.

Торгівля іноземною валютою на території України резидентами і нерезидентами здійснюється через уповноважені банки на міжбанківському валютному ринку України. Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України були затверджені Постановою Правління Національного банку України від 3 березня 1999 р. № 127.

Уповноважені банки від свого імені купують і продають іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України за дорученням та за рахунок резидентів і нерезидентів. Уповноважені банки мають право від свого імені і за свій рахунок купувати іноземну валюту готівкою у фізичних осіб, а також продавати її фізичним особам.

Операції з продажу-купівлі іноземної валюти здійснюються уповноваженими банками за письмовими дорученнями клієнтів з оплатою комісійної винагороди за домовленістю.

Будь-яка операція уповноваженого банку з купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України, у тому числі через інший уповноважений банк, у якому відкриті кореспондентські рахунки як у гривнях, так і в іноземній валюті, має бути в обов'язковому порядку відображена в балансі банку. Для комерційних банків України запроваджена звітність про здійснення валютних операцій на міжбанківському валютному ринку в розрізі продажу та валютних надходжень на користь резидентів, а також про здійснення операцій на рахунок «лоро».

Перевагами арбітражних валютних операцій є те, що завдяки одночасній купівлі та продажу валют банк закриває свої валютні позиції, а отже, банк, по-перше, мінімізує валютні ризики, по-друге, виводить свої валютні операції з-під впливу нормативів загальної відкритої валютної позиції, які встановлюються Національним банком України.

Арбітражні валютні операції здійснюються за допомогою поточних (касових) валютних операцій, тому до форми та змісту таких угод висуваються такі самі вимоги, як і до поточних операцій з валютою.

6.2. Спекулятивні операції на валютних ринках

Одним із основних джерел прибутку сучасних банків у всьому світі є конверсійні операції. Доходи, отримані після проведення спекулятивних операцій, становлять від

50 до 80% від усього прибутку таких банків, як Barclays Bank, ABN-Amrobank, Swiss Bank Corporation та інших.

Українська банківська система поступово стає часткою світової. Українські банки за останні роки розширили свою діяльність на ринку FOREX і також почали проводити конверсійні операції за дорученнями своїх клієнтів на терміновому ринку та ринку спот.

Метою таких операцій є отримання прибутку від сприятливого руху курсу валют, акцій, цін товарів та деривативів. Але треба враховувати ризик того, що ціна може змінюватися в несприятливому для вашого очікування напрямку.

Для того щоб можна було дешевше купити і дорожче продати й отримати прибуток, необхідно вміти аналізувати ринок з фінансового погляду, необхідно враховувати чимало факторів, які впливають на ціну.

Нерідко роботу на валютному ринку називають грою, порівнюючи її з казино. Посилаються на те, що обидва учасники «гри» — і спекулянт на валютному ринку і гравець в казино — ризикують. Їх об'єднує бажання за відносно невеликий капітал отримати прибуток. Проте спекуляція на валютному ринку і гра в казино мають принципові відмінності.

Казино — це високий ризик гри шансів. Тут усі розраховують тільки на удачу та везіння. І якщо гравцю не щастить, то він усі свої гроші втрачає.

Спекуляція на валютному ринку — це торгівля на основі професійного оцінювання руху ринкової ціни товару. Спекулянт розраховує отримати великий прибуток від невеликих інвестицій на основі науково достовірного оцінювання вартості валюти сьогодні та зміни її вартості в подальшому. Тут головним чинником успіху є високий професіоналізм, а не везіння.

Спекулянти — найактивніші учасники міжнародного ринку фінансів. Згідно з теорією рефлексивності Дж.Сороса ланцюжок подій, які відбуваються на фінансових ринках, залежить не тільки від зовнішніх чинників (політичні катаклізми, фундаментальні зміни економічних показників тощо), а й від оцінки поведінки самих учасників ринку та їх реакції. Зрештою, за ступенем впливу на ринок спекулятивний сектор найвагомійший, і це — його характерна особливість.

Міжнародний ринок спекулятивних фінансових операцій — мало відомий у нас сектор ринку. Якщо на Заході діяльність на цьому ринку є високоприбутковою і вже багато років переживає бум, у нас рух у цьому напрямі тільки починається.

Фінансові спекулятивні операції мають важливе значення, не тільки з погляду швидкого отримання значного прибутку, а й щодо прискорення руху капіталу, розширення фінансового ринку, вирівнювання ціни грошей на різних його секторах.

Характерною особливістю спекулятивного сектора ринку є наявність як професійних дилерів, так і приватних трейдерів, які «працюють» не на корпоративних, банківських, а на своїх власних грошах. Успіх залежить тільки від здібностей грамотно аналізувати ситуацію, правильно визначати напрямок її зміни, своєчасно купувати та продавати. Але помилковий погляд відносно легкості цього бізнесу завжди призводить до втрати капіталу.

Нами вже були з'ясовані різні види страхування (хеджування) від фінансових ризиків. Поряд з хеджерами на фінансових ринках завжди працюють спекулянти, які здійснюють фінансові операції, спрямовані не на хеджування відкритої позиції, а на отримання прибутку від наявності різниці в цінах.

Тема 7:

ОПЕРАЦІЇ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯ ВАЛЮТНИХ РЕСУРСІВ

7.1. Сутність міжбанківського ринку депозитних операцій в іноземній валюті

Депозит (річ, віддана на збереження) - це економічні відносини щодо передачі валютних коштів клієнта в тимчасове користування банку. Особливість депозиту полягає в його двоякому практичному застосуванні. По-перше, депозит є для вкладника потенційними грошима, вкладник може виписати чек і спрямувати відповідну суму в обіг. Але водночас «банківські гроші» приносять вкладникові дохід, виступають уже в ролі капіталу. Перевага депозиту перед готівкою в тому, що депозит приносить дохід у вигляді процента, а недолік у тому, що процент

депозиту нижчий порівняно з тим, який виплатять на капітал, якщо його позичити. Саме тому при депозитних операціях дуже виразно виступає сутність комерційної діяльності банків - платити за депозит дешевше, а розміщувати його за вищу плату.

Ринок депозитних операцій в іноземній валюті — це сукупність операцій щодо розміщення вільних грошових залишків, а також залучення коштів в іноземній валюті на різні строки під певний процент.

Основними і найактивнішими учасниками ринку є комерційні банки (тому цей ринок і називається міжбанківським), вони здійснюють депозитні операції для підтримання короткострокової ліквідності, а також із метою одержання прибутку, проте центральні банки держав, позабанківські фінансово-кредитні установи та транснаціональні корпорації також можуть здійснювати операції на цьому ринку.

Заведено виділяти ринок грошей (money market) — це ринок депозитів терміном від одного дня до одного року та ринок капіталів (capital market), на якому кошти розміщуються та залучаються на довгостроковій основі. Як правило, такі депозити оформлюються борговими зобов'язаннями (депозитними сертифікатами, облігаціями тощо).

В українській банківській практиці існують поняття «міжбанківський кредит» та «міжбанківський депозит», хоча по суті ці операції є однаковими — тимчасове розміщення/залучення коштів в іншому банку. У світовій банківській практиці для міжнародних позичкових операцій використовують термін «депозити», які поділяються на

- депозити залучені — залучення коштів в іноземній валюті;
- депозити розміщені — надання позик в іноземній валюті.

Валютні ринки, у тому числі й ринки депозитів у іноземній валюті, функціонують цілодобово, що пов'язано з послідовністю часових поясів. Основними світовими фінансовими центрами, де здійснюється більша частина операцій, є Лондон, Нью-Йорк, Франкфурт, Цюрих та Токіо.

Основна частина депозитних угод укладається в доларах США, британських фунтах стерлінгів, євро, швейцарських франках та японських єнах, але це не означає, що ринок міжбанківських валютних депозитів обмежений зазначеними валютами.

Депозити можуть здійснюватися, за згодою учасників операції, у будь-якій валюті (обмеження можуть бути пов'язані з внутрішніми обмеженнями на здійснення операцій та особливостями регулювання руху капіталів у деяких країнах).

Специфічним сектором валютного ринку є ринок євровалюти.

Ринок євровалюти — це ринок депозитних операцій в іноземній валюті за межами країни походження цієї валюти (наприклад, депозити в доларах США розміщені у Великій Британії або Японії). Історично цей ринок почав розвиватися в Європі, звідси і префікс «євро», але такі операції можуть здійснюватися у будь-якій країні, як у Європі, так і за її межами. Проте приблизно 50% операцій ринку євровалюти припадає на Європу. Основним фінансовим центром цього ринку є Лондон, тут здійснюється 15% від світового обсягу операцій в євровалюті.

Основною валютою є долар США: приблизно 45% угод укладається саме в цій валюті.

Ринок євровалют має свої специфічні риси: в цьому ринку беруть участь лише першокласні позичальники, мінімальна сума депозиту становить 1 млн дол. США або еквівалент цієї суми, кредити в євровалюті завжди незабезпечені, термін угод зазвичай не перевищує одного року, операції здійснюються на міжбанківському ринку депозитів та за допомогою депозитних сертифікатів. Довгострокове залучення та розміщення коштів у євровалютах здійснюється на ринку єврооблігацій.

Учасниками ринку євровалют є:

- *центральні банки та уряди країн*, що діють переважно на ринку єврооблігацій;

- *комерційні банки*, які є головними учасниками ринку євровалюти. Комерційні банки є активними учасниками як ринку короткострокових операцій, так і ринку єврооблігацій, проте найбільшу активність проявляють на ринку короткострокових операцій;

- *приватні установи та інвестори*: йдеться передусім про мультинаціональні комерційні та промислові компанії, які мають у розпорядженні значні суми коштів та відіграють значну роль на фінансовому ринку.

Ринок євровалюти виник у 1950-х роках з розміщення доларових депозитів у європейських банках. Низка факторів спричинила бурхливий розвиток цього ринку:

- особливості банківського регулювання в США в 50-х та 60-х роках призвели до того, що філії американських банків у Європі та європейські банки могли сплачувати за доларовими депозитами вищі відсотки, аніж банки в США, водночас доларові кредити, що надавалися в Європі, коштували дешевше;
- надлишки коштів (здебільшого в доларах США), у країн-експортерів нафти з Близького Сходу та тих країн, що віддавали перевагу розміщенню коштів у європейських банках;
- значний попит на доларові кредити з боку урядів країн, що розвиваються;
- часткове або повне усунення більшістю країн обмежень щодо руху капіталів та конверсійних операцій;
- відсутність контролю та резервних вимог щодо здійснення операцій.

Боргова криза початку 80-х років викликала значні зміни у структурі ринку євровалют. Саме в цей час ринок набуває рис, що притаманні йому сьогодні: це оптовий ринок, до участі в якому допускаються лише першокласні позичальники. Ринок євровалют є більш конкурентним, ніж внутрішні фінансові ринки. Поряд з доларами США значного поширення на ньому набули операції з фунтами стерлінгів, німецькими марками, швейцарськими франками та японськими єнами. Введення євро мало створити значну конкуренцію ринку євродоларів та змінити структуру ринку євровалют, проте значне знецінення євро проти американського долара протягом перших років існування викликають сумніви щодо послаблення позицій долара США на міжнародних фінансових ринках. Цілком можливо, однак, що ситуація зміниться в найближчі кілька років.

7.2. Правове регулювання депозитних валютних операцій

Регулювання депозитних операцій на валютному ринку здійснюється в межах законодавств країн, банки яких укладають угоди.

Відповідно до чинного законодавства та нормативних актів Національного банку України **вкладна (депозитна) операція** - це операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Суб'єктами депозитних валютних операцій є комерційні банки, що виступають як позичальники, і власники валютних коштів, які виступають кредиторами.

Об'єктами депозитних валютних операцій є валютні кошти, що передані комерційному банку на умовах, визначених двосторонньою угодою. Також до об'єктів депозитних валютних операцій можна віднести валютні цінності, оскільки в практиці здійснення банківської діяльності банківські установи приймають в депозит (у вклад) банківські метали, дорогоцінне каміння та цінні папери, які номіновані в іноземних грошових знаках.

Залежно від місця розміщення виділяють такі види депозитів: *активні* - розміщення банківських коштів на рахунках в інших банках; *пасивні* - це залучення банками коштів від своїх клієнтів. Залежно від строку депозиту виділяють депозити на визначений строк та депозити до запитання.

З'ясовуючи питання про депозити, слід розрізняти такі поняття:

Дата укладення угоди — це дата, коли банки домовляються про здійснення депозитної операції.

Дата валютування (value date) — дата зарахування суми депозиту на кореспондентський рахунок банку. Для поточних операцій дата валютування відрізняється від дати укладення угоди на два робочі дні. (Такі умови у світовій практиці мають назву «спот» (spot). На умовах спот банки здійснюють депозитні операції тривалістю більш одного дня, поточні конверсійні операції та клієнтські платежі. Наприклад, якщо 5-го лютого банк А уклав угоду про розміщення 1 млн дол. США в банку Б терміном на один місяць на умовах спот, то датою валютування буде 7-ме лютого, тобто протягом двох робочих днів банк А має переказати кошти на рахунок у банку Б. Але депозитні операції можуть здійснюватися також із датою

валютування раніше спот. Існують стандартні умови виконання угод, що включають стандартні дати валютування та закінчення. Вони наведені в табл. 7.1.

Дата закінчення депозиту (maturity) — це дата повернення коштів. У разі розміщення депозиту на термін, що кратний тижню, дата закінчення депозиту припадатиме на той самий день тижня, що й дата валютування. Наприклад, якщо датою валютування тижневого депозиту є середа 7-го лютого, то датою закінчення депозиту (тобто датою повернення коштів) буде середа 14-го лютого. Для термінів, що кратні місяцю, дата закінчення припадатиме на те ж саме число, що й дата валютування. Наприклад, при розміщенні місячного депозиту, датою валютування якого є 7-ме лютого, дата повернення буде 7-го березня. Якщо дата закінчення припадає на вихідний або святковий день, то вона переноситься на наступний робочий день. Так, наприклад, якщо дата повернення депозиту припадає на суботу або неділю, то кошти будуть повертатися в понеділок. Якщо ж дата валютування припадає на останній день місяця, то й дата закінчення припадає на останній день місяця незважаючи на кількість днів у місяці. Наприклад, депозит терміном на один місяць з датою валютування 31-го березня має бути повернений 30-го квітня).

Тема 8:

ФОРФЕЙТИНГОВІ, ЛІЗИНГОВІ ТА ФАКТОРИНГОВІ ОПЕРАЦІЇ

8.1. Роль кредиту в забезпеченні зовнішньої торгівлі, його види та зв'язок з умовами платежами

В умовах ринкової економіки об'єктом кредитних відносин переважно є гроші як загальний ресурс, за допомогою якого можна придбати всі інші ресурси - матеріальні, технічні, трудові, природні тощо. У науковій літературі виділяють дві основні форми кредиту - грошовий і комерційний¹.

Узагальнюючи викладене, можна дати таке визначення кредитних зобов'язань: *кредитні зобов'язання* - це зобов'язання, що виникають у зв'язку з наданням

грошових коштів або інших речей, визначених родовими ознаками, на умовах, визначених чинним законодавством і договором.

Кредиторами зовнішньоторговельних угод можуть бути банки, держава, експортери, імпортери, кредитно-фінансові організації (рис. 8.1). Однак здебільшого кредитування зовнішньої торгівлі здійснюється банками. Це може бути пряме або опосередковане кредитування.

Рис. 8.1. Класифікація кредитів за кредиторами

Фірмові кредити. Фірмовим кредитом називається кредит, який надається підприємством (фірмою) однієї країни підприємству (фірмі) іншої країни. Є три різновиди фірмового кредиту (рис. 8.2).

Банківські кредити. Банківські кредити надаються банками чи іншими кредитними установами. Для мінімізації ризиків та мобілізації коштів банки надають кредити на основі створення консорціумів. Банківський зовнішньоторговельний кредит

поділяють на два види: *фінансовий* та *експортний*.

Рис. 8.2. Види фірмових кредитів

Фінансовий кредит забезпечує можливість здійснювати торгівлю на будь-якому ринку, і це дає широкі можливості для вибору торговельних партнерів. Цей вид кредиту не завжди може бути пов'язаний з поставками товару. Центральні банки часто його використовують для валютних інтервенцій та погашення зовнішньої заборгованості.

Сутність експортного кредиту полягає у тому, що він може використовуватися лише для закупівлі товару в країні кредитора. Такий кредит надається банком експортера банку імпортера чи безпосередньо імпортеру. Тому надання експортного кредиту одночасно сприяє розширенню експорту товарів у країну боржника.

Брокерські кредити — проміжна форма між фірмовими кредитами та банківськими. Брокери позичають кошти у банків, виступаючи при цьому у ролі посередників. У деяких випадках брокери надають гарантії за кредитами експортерам та імпортерам.

Урядові кредити надаються урядом однієї країни уряду іншої країни за рахунок державного бюджету. Вони переважно мають довгостроковий характер (10—15 років). Такі кредити, як правило, надаються у двосторонньому порядку.

Кредити міжнародних організацій, серед яких провідне місце займають МВФ, МБРР, сприяють збалансованому зростанню міжнародної торгівлі та подоланню валютних труднощів країн-учасниць, пов'язаних з дефіцитом їх платіжного балансу. МВФ та МБРР надають не лише стабілізаційні кредити, а й структурні (на здійснення програм, спрямованих на структурні реформи в економіці країни).

Змішані кредити — це спільне кредитування великих проектів кількома кредитними установами — як міжнародними, так і національними. Участь у таких проектах можуть брати державні та приватні установи.

Кредитування експортно-імпортних операцій зумовлене *особливостями виробництва, реалізації товарів та необхідністю одночасних великих капіталовкладень*. Залежно від конкретних умов торговельної угоди використовують і різні методи кредитування експортно-імпортних операцій (рис. 8.3).

Рис. 8.3. Способи кредитування міжнародної торгівлі

Підприємство, яке бере участь у зовнішній торгівлі, при визначенні умов зовнішньоторговельної угоди має використовувати організаційні форми кредитування експортно-імпортних операцій, і насамперед під час визначення умов розрахунків. У зовнішньоторговельному контракті умови розрахунків повинні передбачати, на якій стадії руху товарів буде здійснюватися його оплата і в який спосіб. Можливе проведення платежу одноразово чи частинами, з негайною оплатою або у кредит.

За терміном користування кредити поділяються на *короткострокові* — від трьох місяців до одного року; *середньострокові* — від одного до п'яти років та *довгострокові* — понад п'ять років¹.

¹ У деяких країнах термін середньострокових кредитів становить від одного до семи років, а термін довгострокових - понад 7 років.

Ще однією класифікаційною ознакою кредитів може бути стадія виробництва (обороту) товару, котрий кредитуватиметься:

- виготовлення товару для експорту;

- складування товару у країні експортера;
- транспортування товару;
- зберігання на складі в країні імпортера;
- реалізація товару;
- використання товару у процесі виробництва та його амортизації.

Кредитування зовнішньоторговельних угод, як уже зазначалося, є одним із головних чинників конкуренції. Можливість кредитування дуже часто стає вирішальним чинником при наданні замовлення. Інтереси експортера та імпортера протилежні. Якщо імпортер намагається отримати якомога більшу відстрочку платежу та гарантію поставки товару, то експортер бажає якнайшвидшої оплати. У зв'язку з цим необхідною складовою контракту є домовленість про взаємовигідні умови платежу. Визначення умов платежу є важливим з погляду потреби у кредитуванні зовнішньоторговельної угоди, а відображення інтересів у контракті експортера чи імпортера залежить від міцності їхніх позицій на ринку.

До платіжних умов, які є визначальними при кредитуванні імпорту, відносять:

- авансовий платіж;
- платіж на основі акредитива (з оплатою при пред'явленні);
- інкасо (документи проти платежу);
- платіж після отримання товару (при посередництві з відстрочкою платежу).

Кредитування експорту є необхідним, якщо використані такі умови платежу:

- платіж на основі акредитива (акредитив з відстрочкою);
- інкасо (документи проти акцепту);
- відстрочка платежу.

Таким чином, визначені у контракті умови платежу тісно взаємозв'язані з методами кредитування, оскільки саме з їх урахуванням і визначаються необхідність та можливість кредитування.

8.2. Правове регулювання кредитних валютних операцій в Україні

Кредитні правовідносини, пов'язані з кредитуванням валютою, оформляються кредитним договором. Кредитний договір укладається в простій письмовій формі. На вимогу однієї зі сторін кредитний договір може бути нотаріально засвідченим. Кредитний договір повинен укладатися від імені юридичної особи, а не від імені філії банку. Від банку кредитний договір підписує особа, яка уповноважена на це відповідною довіреністю банку. Неприпустимим є вживання в преамбулі договору назви банку чи позичальника, яка не передбачена їх установчими документами. При укладенні договору банк перевіряє документи, що підтверджують посадове становище особи, яка підписала кредитний договір, та право цієї особи від імені позичальника підписувати договори. Після укладення договору засвідчені належним чином копії цих документів залишаються в банку.

У тексті кредитного договору слід зазначити такі реквізити:

1. Назва договору, дата, номер.
2. Назва резидента згідно із свідоцтвом про державну реєстрацію, вид підприємства, код ЄДРПОУ.
3. Місцезнаходження (місце проживання) резидента.
4. Прізвище, ім'я та по батькові, номер телефона керівника підприємства (організації) та головного бухгалтера.
5. Дата реєстрації резидента, назва та місцезнаходження органу, який її проводив, номери телефонів цього органу.
6. Назва, адреса та код МФО уповноваженого банку (філії), що обслуговуватиме операції за договором.
7. Назва нерезидента (країна), тип кредитора та його повна юридична адреса, банківські реквізити.
8. Предмет договору.
9. Права та обов'язки сторін.
10. Сума та назва валюти, що передбачена договором.
11. Мета використання коштів.
12. Галузь економіки, де передбачається використання коштів (назва та код).
13. Строк погашення, передбачений договором (кінцева дата).

14. Тип відсоткової ставки (безпроцентна, плаваюча, фіксована) та її розмір з урахуванням маржі.
15. Відсоткова ставка за простроченими платежами.
16. Відповідальність сторін.
17. Штрафні санкції (назва, розмір).
18. Порядок розгляду спорів.
19. Інші збори, що передбачені договором (комісії за зобов'язання, анулювання, дострокове погашення тощо).
20. Графік одержання та погашення кредиту, позики за кварталами (з урахуванням процентів, комісійних тощо).
21. За рахунок чого здійснюватиметься погашення заборгованості за кредитом, позикою (вказується сума коштів в іноземній валюті).
22. Чим гарантоване повернення основного боргу (відсотків) за кредитом, позикою нерезидентів згідно з умовами договору.
23. Назва гаранта, країна.
24. Юридичні адреси (адреса) та банківські реквізити сторін, підписи уповноважених представників сторін, які укладають договір.

Рішення щодо внесення будь-яких змін до умов кредитування (продлонгації кредиту, зміни плати за користування кредитом тощо) оформляється шляхом укладення додаткової угоди до цього договору.

Для укладення додаткової угоди необхідно надіслати позичальникові письмову пропозицію щодо зміни умов кредитного договору або отримати таку пропозицію від позичальника. Позичальник розглядає пропозицію і дає відповідь в обумовлений пропозицією ініціатора строк. Зміни і доповнення умов кредитного договору оформлюються в тому ж самому порядку, у якому оформлений договір, тобто письмово, додатковою угодою сторін.

Додаткова угода до кредитного договору може укладатися в період його дії.

НЕТОРГОВІ ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ

9.1. Правове регулювання обігу готівкової іноземної валюти

Згідно з чинним законодавством національна валюта України - гривня є єдиним законним засобом платежу на території нашої держави. Однак в окремих випадках Національний банк України дозволяє проводити на території України торгівлю і надавати послуги резидентам і нерезидентам з використанням іноземної валюти. Можливість застосування іноземної готівкової валюти на українській території зумовлює ретельне вивчення показників, що впливають на дотримання основних пропорцій економічного і соціального розвитку, зокрема, співвідношення темпів зростання грошових доходів населення і роздрібного товарообігу та платних послуг, співвідношення темпів зростання продуктивності праці і середньої заробітної плати, забезпечення своєчасності розрахунків готівкою в господарстві при неможливості використання національної валюти тощо. Усе це потребує організації роботи з іноземною готівкою, яку проводить Національний банк України.

Надзвичайно велика маса готівку, як у національній, так і в іноземній валютах, що перебуває поза касами українських підприємств і банків, безумовно, чинить значний тиск на курс готівкової гривні. За таких умов необхідно суттєво вдосконалювати механізм регулювання валютного готівкового обігу.

Одним із пріоритетних напрямків регулювання готівкового валютного ринку є оптимальне правове регулювання.

Використання на території України готівкової іноземної валюти як засобу платежу дозволяється в разі відсутності у фізичних осіб - нерезидентів чи резидентів, а також повноважних представників юридичної особи нерезидента - суб'єкта підприємницької діяльності коштів у грошовій одиниці України і неможливості здійснення валютообмінної операції через пункт обміну іноземної валюти в таких випадках. Використання готівкової іноземної валюти в

непередбачених даними Правилами ситуаціях дозволяється за умови отримання індивідуальної ліцензії Національного банку України.

З метою вдосконалення механізму ввезення в Україну та вивезення за її межі уповноваженими банками готівкової іноземної валюти та цінних паперів, деномінованих в іноземній валюті, та з метою подальшої лібералізації і децентралізації валютного ринку України було прийнято Постанову Правління НБУ «Про порядок надання уповноваженим банкам індивідуальних ліцензій на вивезення банкнот іноземної валюти і спеціальних дозволів на ввезення банкнот іноземної валюти та бланків чеків» № 227 від 09.07.1997 р.

Необхідний пакет документів на отримання індивідуальної ліцензії та спеціального дозволу подається до Департаменту валютного регулювання НБУ. Перелік документів і порядок розгляду заяв на отримання ліцензії та дозволу регулюється чинним порядком (постанова НБУ № 227 від 09.07.1997 р.).

З метою оперативного регулювання ситуації, яка виникає на внутрішньому валютному ринку, Національний банк України має право вводити тимчасові обмеження на вивезення з України уповноваженими банками окремих видів іноземних валют та цінних паперів в іноземній валюті. Про всі обмеження, що впроваджуються на вивезення з України уповноваженими банками валютних цінностей, НБУ сповіщає Державний митний комітет України та уповноважені банки не пізніше ніж за один місяць до їх введення в дію (згідно із Законом України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р.).

9.2. Організація роботи пунктів обміну валюти

Одним із важливих елементів готівкового ринку іноземної валюти є пункти обміну іноземної валюти, які організуються уповноваженими банками та іншими фінансово-кредитними установами, що мають ліцензією Національного банку України, а також юридичні особи-резиденти, які уклали агентські угоди з уповноваженими банками з метою забезпечення вільного обміну готівкової іноземної валюти для фізичних осіб відповідно до Інструкції про порядок

організації та здійснення валютнообмінних операцій на території України, яка затверджена постановою Правління НБУ від 12 грудня 2002 року № 502 (далі - Інструкція).

Відповідно до Інструкції *пункт обміну іноземної валюти банку* - це складова частина власного операційного залу банку (фінансової установи), де здійснюються валютно-обмінні операції з іноземною валютою і дорожніми чеками для фізичних осіб - резидентів і нерезидентів - з дотриманням вимог Інструкції та інших нормативно-правових актів Національного банку України (далі - пункт обміну валюти банку/фінансової установи); *пункт обміну іноземної валюти, що працює на підставі агентської угоди*, - це складова частина власне операційного залу банку (фінансової установи) або приміщення, що на правах власності або оренди належить агенту, у якому юридична особа-резидент, що уклала агентську угоду з банком (фінансовою установою) згідно із законодавством України, здійснює валютно-обмінні операції з іноземною валютою для фізичних осіб - резидентів і нерезидентів.

Формування готівкової маси на валютному ринку України має враховувати такі процеси: ввезення-вивезення готівки в іноземній валюті Національним банком України із-за кордону (за кордон); ввезення-вивезення готівкової іноземної валюти фізичними особами в межах, встановлених чинним валютним законодавством; ввезення-вивезення готівкової іноземної валюти уповноваженими банками України в необхідних межах для поповнення валютної каси.

Це дозволить Національному банку України безпосередньо впливати на попит та пропозицію іноземної готівкової валюти на внутрішньому валютному ринку України шляхом здійснення купівлі-продажу іноземної готівкової валюти на міжбанківському валютному ринку за середньозваженим курсом готівкового ринку в межах валютної каси комерційного банку за національну або іноземну валюту.

За наведеною моделлю уповноважені банки зможуть використовувати готівку для поповнення валютної каси банку, продажу через обмінні пункти згідно з чинним законодавством України та продажу іншим комерційним банкам.

9.3. Правове регулювання переміщення валюти і валютних цінностей через митний кордон України

Одним із об'єктів валютного регулювання є переміщення іноземної валюти через митний кордон України.

Під *об'єктом регулювання* розуміють іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, монет, казначейських білетів, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу.

Суб'єктами регулювання є фізичні і юридичні особи (резиденти і нерезиденти) та уповноважені банки. Порядок регулювання цих відносин зазначений в Інструкції про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України, затвердженій постановою Правління Національного банку України № 283 від 12.07.2000 р.

Готівкова іноземна валюта вивозиться фізичними особами (резидентами та нерезидентами) незалежно від віку за межі України за умови усного декларування митному органу на суму до 1000 доларів США або еквівалент цієї суми в іншій іноземній валюті за офіційним обмінним курсом гривні до іноземних валют, установленим Національним банком України на день перетинання митного кордону. Якщо іноземна валюта була раніше ввезена в Україну на законних підставах, то дозволяється її вивезення за межі України за наявності митної декларації на її ввезення. У разі зняття готівки з власного рахунку в іноземній валюті в уповноваженому банку України чи придбання через його касу дозволяється вивезення іноземної валюти за довідкою банку на суму до 5000 доларів США. У разі відрядження фізичної особи за межі України їй дозволяється вивезти іноземної валюти на суму до 10 000 доларів США або еквівалент цієї суми в іншій іноземній валюті за офіційним обмінним курсом гривні до іноземних валют.

Іноземна валюта готівкою в сумі, що перевищує встановлені норми, підлягає переказуванню через уповноважений банк України до іноземного банку або вивозиться фізичними особами - резидентами та нерезидентами - на підставі індивідуальної ліцензії Національного банку України, копія якої надсилається відповідним структурним підрозділом НБУ Державній митній службі.

Важливим елементом регулювання є прив'язка курсу іноземної валюти з офіційним обмінним курсом гривні щодо відповідних іноземних валют. Національний банк України встановлює офіційний обмінний курс гривні до іноземних валют, який використовується резидентами України та нерезидентами для всіх видів платіжно-розрахункових операцій в іноземних валютах, у тому числі для бухгалтерського обліку операцій та при аналізі зовнішньоекономічної діяльності. Офіційний обмінний курс гривні до долара США встановлюється Національним банком України на підставі результатів торгів на Українській міжбанківській валютній біржі (згідно з «Положенням про встановлення і використання офіційного курсу гривні до іноземних валют», затвердженим постановою Правління Національного банку України № 98 від 06.03.2001 р.).

Тема 10:

ВІДКРИТТЯ І ВЕДЕННЯ ВАЛЮТНИХ РАХУНКІВ

10.1. Загальна характеристика регулювання відкриття та ведення рахунків в іноземній валюті

Операції з іноземною валютою на території кожної держави здійснюються відповідно до її чинного законодавства. В Україні валютні операції регулюються Декретом Кабінету Міністрів «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та низкою інших документів уряду і Національного банку, які визначають:

- основні принципи здійснення валютних операцій;
- види валют і валютних цінностей, які застосовуються в Україні;

— права й обов'язки резидентів і нерезидентів відносно володіння, користування та розпорядження валютами і валютними цінностями на території України;

— повноваження та функції українських органів валютного регулювання і валютного контролю.

Практично в усіх країнах світу операції з валютою здійснюються уповноваженими банками, тобто комерційними банками, які отримали ліцензії від своїх центральних банків на проведення операцій в іноземній валюті, включаючи банки з участю іноземного капіталу та банки, капітал яких повністю належить іноземним учасникам.

Для забезпечення виконання однієї зі своїх найважливіших функцій - розрахунково-платіжної - банки здійснюють різноманітні посередницькі операції, пов'язані з обслуговуванням руху грошових коштів клієнтів. Одним із видів таких посередницьких операцій є розрахунково-касове обслуговування. Для його проведення необхідний такий його інститут, як рахунки.

Інститут банківського рахунку не має чіткого регламентування в чинному законодавстві України, хоча окремі питання, що входять до цього поняття, відображені у відповідних законах та нормативно-правових актах. Проте цього недостатньо для повного і цілісного регулювання відносин, пов'язаних зі здійсненням діяльності банків з відкриття та функціонування рахунків.

На сьогодні головним нормативно-правовим актом, який регулює відносини, пов'язані з функціонуванням рахунків, є Інструкція Національного банку України „Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валютах», затверджена Постановою Правління НБУ № 492 від 12 грудня 2003 р.

Інструкція регулює правовідносини, що виникають під час відкриття банками, їх відокремленими структурними підрозділами, які здійснюють банківську діяльність від імені банку, поточних і вкладних (депозитних) рахунків у національній та іноземних валютах суб'єктам господарювання, фізичним особам, іноземним представництвам, нерезидентам-інвесторам, виборчим блокам політичних партій.

Відповідно до інструкції суб'єкти господарювання, нерезиденти-інвестори, іноземні представництва і фізичні особи мають право відкривати рахунки для забезпечення своєї господарської діяльності і власних потреб у будь-яких банках України відповідно до власного вибору, крім випадків, коли банк не має можливості прийняти на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами.

Умови відкриття рахунку та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом, і не повинні суперечити вимогам зазначеної Інструкції.

Порядок проведення операцій за рахунками клієнтів, відкритих у національній та іноземних валютах, регулюється законодавством України, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку. Операції за рахунками здійснюються за допомогою платіжних інструментів за формами, установлені банківськими правилами (нормативно-правовими актами Національного банку, внутрішніми положеннями банку тощо).

Банки відкривають своїм клієнтам за договором банківського рахунку поточні рахунки, за договором банківського вкладу - вкладні (депозитні) рахунки.

Поточний рахунок - це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

До поточних рахунків також належать:

- рахунки зі спеціальними режимами їх використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України;
- поточні рахунки типу «Н», що відкриваються в національній валюті офіційним представництвам і представництвам юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України;
- поточні рахунки типу «П», що відкриваються в національній валюті постійним представництвам;

- карткові рахунки, що відкриваються для обліку операцій за платіжними картками відповідно до вимог зазначеної інструкції. Операції за цими рахунками здійснюються з урахуванням особливостей, визначених інструкцією та відповідними нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють здійснення операцій із застосуванням платіжних карток;
- поточні (накопичувальні) рахунки виборчих фондів.

Вкладний (депозитний) рахунок - рахунок, який відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору.

Договір банківського рахунку та договір банківського вкладу укладаються в письмовій формі.

Письмова форма договору банківського вкладу вважається дотриманою, якщо внесення грошової суми на вкладний (депозитний) рахунок вкладника підтверджене договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки або іншого документа, що відповідає вимогам, установленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) і звичаями ділового обороту.

У договорі банківського вкладу, зокрема, зазначаються:

- вид банківського вкладу;
- сума, що вноситься або перераховується на вкладний (депозитний) рахунок;
- строк дії договору,
- розмір і порядок сплати процентів, умови перегляду їх розміру, відповідальність сторін;
- умови дострокового розірвання договору;
- інші умови за погодженням сторін.

Клієнти можуть відкривати лише один поточний рахунок для формування статутного фонду господарського товариства (у національній та/або іноземній

валюти) та один поточний рахунок (у національній та/або іноземній валюті) за кожною угодою сумісної (спільної) діяльності без створення юридичної особи.

Юридичні особи-нерезиденти можуть відкривати в банках України поточні рахунки для здійснення інвестицій у національній та іноземних валютах у порядку, установленому інструкцією НБУ № 492 від 12 грудня 2003 р.

У разі відкриття поточного або вкладного (депозитного) рахунку підприємцю до отримання банком повідомлення про взяття рахунку на облік органом державної податкової служби операції за цим рахунком здійснюються лише із зарахування коштів.

Датою початку видаткових операцій за рахунком підприємця в банку є дата реєстрації отримання банком зазначеного повідомлення. Повідомлення зберігається в справі з юридичного оформлення рахунку.

Видаткові операції за рахунком відокремленого підрозділу юридичної особи-підприємця здійснюються після отримання банком повідомлення про взяття рахунку на облік органом державної податкової служби за місцезнаходженням відокремленого підрозділу.

Банки зобов'язані здійснити перевірку поданих документів для відкриття рахунків на відповідність їх чинному законодавству, зокрема:

- а) підписи осіб на заяві про відкриття поточного рахунку мають бути розшифровані з обов'язковим зазначенням прізвища та ініціалів і звірені з підписами, що наведені в картці із зразками підписів і відбитка печатки;
- б) свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію) суб'єкта підприємницької діяльності має відповідати зразку, передбаченому в інструкції (дод. 3 - для юридичних осіб і дод. 4 для фізичних осіб-підприємців) до Положення про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.98 № 740. Для суб'єктів підприємницької діяльності, які зареєстровані до набрання чинності зазначеною постановою, свідоцтва про державну реєстрацію мають відповідати зразкам, передбаченим у додатках 3 і 4 до Положення про

державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.94 № 276 (із змінами);

в) нотаріальне засвідчення документів і копій документів має відповідати вимогам інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 14.06.94 № 18/5 і зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 07.07.94 за № 152/361. Посвідчувальні написи нотаріуса на документах вважаються дійсними, якщо вони відповідають формам, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 07.02.94 № 7/5 «Про затвердження форм реєстрів для реєстрації нотаріальних дій, нотаріальних свідоцтв, посвідчувальних написів на угодах і засвідчуваних документах» і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 02.03.94 за № 38/247 (із змінами);

г) документи, подані для відкриття рахунків, які були видані на території іноземної держави, мають бути легалізовані в установленому порядку, якщо міжнародними договорами, у яких бере участь Україна, не передбачено інше. Ці документи можуть бути засвідчені згідно із законодавством країни його видачі, перекладені українською мовою (крім документів, викладених російською мовою) та легалізовані в консульській установі України, або засвідчені в посольстві відповідної держави в Україні та легалізовані в Міністерстві закордонних справ України, або засвідчені шляхом проставлення апостиля, передбаченого статтею 4 Гаазької конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, від 05.10.61. Копії цих документів мають бути нотаріально засвідченими.

У випадках, передбачених цією Інструкцією, у разі пред'явлення клієнтом оригіналів документів, поданих для відкриття рахунків, уповноваженому працівникові банку дозволяється засвідчувати підписом копії документів як такі, що відповідають оригіналу документа.

Банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки. Банки зобов'язані ідентифікувати клієнтів, які відкривають рахунки, а також осіб,

уповноважених діяти від їх імені, у порядку, установленому законодавством України, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку.

Підставою для ідентифікації клієнта - фізичної особи, яка відкриває рахунок, та особи, яка уповноважена діяти від імені клієнта, є такі документи:

а) для громадян України, які:

- постійно проживають в Україні, - паспорт громадянина України, для малолітніх осіб та неповнолітніх осіб, яким не виповнилося 16 років, - свідоцтво про народження;
- виїжджають на постійне місце проживання за кордон, - паспорт громадянина України для виїзду за кордон з відповідною позначкою про виїзд на постійне місце проживання за кордон;
- постійно проживають за кордоном, - паспорт громадянина України для виїзду за кордон;

б) для іноземних громадян, які:

- постійно проживають в Україні, - паспортний документ з позначкою про наявність дозволу на постійне проживання. Зразок позначки наведено в додатку 1 до Правил в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.95 № 1074;

- прибули в Україну для працевлаштування на визначений термін, - паспортний документ з позначкою про наявність дозволу на працевлаштування;

- тимчасово перебувають в Україні, — паспортний документ. Паспортний документ іноземця, який навчається в навчальному закладі України не менше як протягом одного року, має містити позначку про навчання;

в) для осіб без громадянства, які:

- постійно проживають в Україні, - посвідка на постійне проживання;

- прибули в Україну для працевлаштування на визначений термін, - паспортний документ із позначкою про наявність дозволу на працевлаштування;

- тимчасово перебувають в Україні, - паспортний документ. Паспортний

документ особи без громадянства, яка навчається в навчальному закладі
Украшу не менше як протягом одного року, має містити позначку про
навчання;

г) для біженців — посвідчення біженця.

Паспортним документом іноземця та особи без громадянства є документ, що
підтверджує громадянство іноземця або посвідчує особу без громадянства, виданий
уповноваженим органом іноземної держави або статутною організацією ООН, дає
право виїзду за кордон і визнаний Україною.

Паспортні документи іноземців та осіб без громадянства, які тимчасово
перебувають в Україні або прибули в Україну для працевлаштування на визначений
термін, мають містити в'їзні візи, якщо інше не передбачено законодавством
України. Крім того, паспортні документи іноземців та осіб без громадянства, які
тимчасово перебувають в Україні (за винятком осіб, зазначених у пунктах 19 і 20
Правил), мають бути зареєстровані в пункті пропуску через державний кордон
України (проставляється позначка «В'їзд») та органах внутрішніх справ (у разі
продовження терміну перебування іноземця або особи без громадянства в Україні у
його паспортному документі проставляється відповідний штамп або виписується
вкладний талон до паспортного документа в порядку, установленому Правилами.
Паспортні документи іноземців та осіб без громадянства, які зазначені в пункті 20
Правил, мають містити запис про реєстрацію власників цих документів у
Міністерстві закордонних справ України або його представництвах).

Уповноважений працівник банку здійснює ідентифікацію фізичної особи, яка
відкриває поточний або вкладний (депозитний) рахунок, і робить у присутності цієї
особи копії сторінок паспорта або документа, що його замінює, які містять
прізвище, ім'я, по батькові (у разі його наявності), дату народження, серію і номер
паспорта або документа, що його замінює, дату видачі та найменування органу, що
видав документ, місце проживання або тимчасового перебування, інформацію про
громадянство (якщо особа, яка відкриває рахунок, є нерезидентом), а також копію
документа, виданого органом державної податкової служби, що засвідчує

присвоєння фізичній особі-резиденту ідентифікаційного номера платника податків. Ці копії засвідчуються підписами уповноваженого працівника банку та фізичної особи, що відкриває рахунок, як такі, що відповідають оригіналу, і зберігаються в справі з юридичного оформлення рахунку.

У разі надання власником рахунку права розпорядження рахунком іншим особам уповноважений працівник банку ідентифікує цих осіб і підтверджує здійснення ідентифікації копіюванням відповідних документів у порядку, установленому інструкцією.

Особи, які мають право першого та другого підписів, особисто подають до банку документи, які передбачені інструкцією НБУ, для відкриття поточних і вкладних (депозитних) рахунків юридичних осіб і відокремлених підрозділів. Ці особи мають пред'явити уповноваженому працівникові банку паспорт або документ, що його замінює, і документи, що підтверджують їх повноваження. Фізичні особи-резиденти додатково мають пред'явити документ, виданий органом державної податкової служби, що засвідчує присвоєння їм ідентифікаційного номера платника податків.

Уповноважений працівник банку ідентифікує цих осіб та підтверджує здійснення ідентифікації копіюванням відповідних документів у порядку, установленому пунктом 2.3 Інструкції.

У разі змін у складі осіб, які мають право розпоряджатися рахунком юридичної особи або відокремленого підрозділу, новопризначена особа (особи) має особисто подати картку із зразками підписів і відбитком печатки, пред'явити паспорт або документ, що його замінює, і документи, що підтверджують її повноваження. Фізична особа-резидент додатково має пред'явити документ, виданий органом державної податкової служби, що засвідчує присвоєння їй ідентифікаційного номера платника податків. Уповноважений працівник банку ідентифікує цю особу (осіб) і підтверджує здійснення ідентифікації копіюванням відповідних документів у порядку, установленому пунктом 2.3 Інструкції.

У разі укладання договору банківського вкладу або договору банківського рахунку на користь третьої особи, а також під час укладання договору з юридичною

особою про відкриття поточних рахунків на користь фізичних осіб для здійснення деяких видів виплат банк ідентифікує особу, що відкриває рахунок, а особу, на користь якої укладено договір і відкрито рахунок, -під час пред'явлення цією особою до банку першої вимоги або вираження нею іншим способом наміру скористатися цим рахунком.

Банк має право витребувати від клієнта інші документи і відомості, потрібні для з'ясування його особи, суті діяльності, фінансового стану.

У разі неподання клієнтом необхідних документів або відомостей, які витребує банк з метою виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або умисного надання клієнтом неправдивих відомостей про себе рахунок йому не відкривається.

У разі наявності під час здійснення ідентифікації клієнта мотивованої підозри щодо надання ним недостовірної інформації про себе або навмисного надання інформації з метою введення в оману інформація про відкриття рахунку такій особі подається банком до спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.

Ідентифікація клієнта банку, що відкриває рахунок, не є обов'язковою, якщо клієнт вже має рахунки в цьому банку і був раніше ідентифікований відповідно до вимог законодавства України, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Тема 11:

КОРЕСПОНДЕНТСЬКІ ВІДНОСИНИ З ІНОЗЕМНИМИ БАНКАМИ

11.1. Міжбанківські кореспондентські відносини та система міжбанківських комунікацій

Провідна роль у міжнародних розрахунках належить банкам. Маючи широкий практичний досвід у сфері валютно-фінансових відносин, банки надають своїм клієнтам широкий спектр послуг, серед яких вибір ефективніших форм міжнародних розрахунків, консультації щодо складання платіжних, умов зовнішньоторговельних контрактів, страхування ризиків, видача банківських гарантій тощо. Ступінь їх впливу в міжнародних розрахунках залежить від масштабів зовнішньоекономічних зв'язків країни, купівельної спроможності її валюти, спеціалізації та універсалізації банків, їх фінансового стану, ділової репутації, мережі філій і кореспондентських рахунків. Не останню роль в обслуговуванні клієнтів відіграє банківська практика, яка у кожній країні має свої традиції.

Міжнародні розрахунки базуються на проведенні банками різного роду фінансових платежів. Для здійснення платежів, що перетинають кордони, банки відкривають іноземні філії або рахунки в банках-кореспондентах за кордоном. Усі великі банки, які активно працюють на міжнародному рівні, мають власні закордонні філії у найважливіших торговельних центрах світу — в Нью-Йорку, Лондоні, Токіо, Люксембурзі, Цюріху, Франкфурті-на-Майні, Гонконзі і Сінгапурі.

Однак банки не можуть утримувати власні філії в усіх країнах, з якими їхні клієнти мають ділові контакти, тому для співробітництва з закордонними банками вони встановлюють кореспондентські відносини. У широкому розумінні *кореспондентські відносини* являють собою весь комплекс можливих форм співробітництва між банками.

Установлення кореспондентських відносин здійснюється не тільки між банками, що розташовані в різних країнах, а й у межах національних кордонів. Число кореспондентів може сягати десятків тисяч. Причин укладення договорів про встановлення кореспондентських відносин багато. Основними з них є:

- здійснення операцій іншим банком, який може надавати послуги дешевше і швидше;
- відсутність самостійності в реалізації деяких видів послуг (можливості виходу на ринок для купівлі валюти тощо);
- зниження ризику власних операцій.

Кореспондентські відносини між банками як у державі, так і за її межами виникають на основі взаємності. При виборі закордонного банку, який має функціонувати як банк-кореспондент, важливу роль відіграють його надійність і платоспроможність.

Оформлення відносин між банками в різних країнах відбувається по-різному. Наприклад, в Україні та в інших країнах СНД при установленні кореспондентських відносин укладається двосторонній договір. У Швейцарії, Англії та інших країнах Європи кореспондентські відносини оформлюються за допомогою листів на ім'я керівництва банку з проханням відкрити коррахунок. Відкриття відносин завжди супроводжується низкою контрольних документів, таких як: річний звіт, баланс, тарифи комісійних винагород за операціями тощо.

На практиці існують дві можливості оформлення кореспондентських відносин банків:

- із взаємним відкриттям рахунків (А-кореспонденти);
- без відкриття рахунків (Б-кореспонденти).

У разі А-кореспондента (рис. 11.1) зв'язок між банками здійснюється через кореспондентський рахунок. За українським законодавством, *кореспондентський рахунок* — це рахунок для обліку розрахунків, які виконує одна банківська установа за дорученням і на кошти іншої банківської установи на підставі укладеного кореспондентського договору (угоди).

Банки відкривають рахунки в іноземних установах у національній валюті країни-контрагента. На рахунках відображаються всі операції, які здійснюють банки за дорученням своїх клієнтів та за власний рахунок. Оскільки власник рахунку зобов'язаний знати щоденні залишки на своєму рахунку і його стан, то для нього складається виписка, яка відправляється через систему СВІФТ або телексом чи поштою. Надсилаються також повідомлення (авізо) за рахунком про проведення відповідних операцій, які містять всю інформацію, необхідну учасникам останніх.

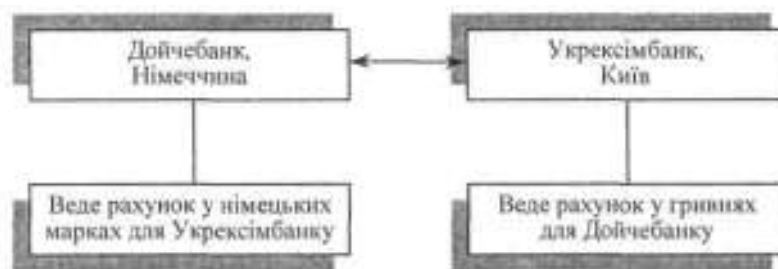

Рис. 11.1. А-кореспондент із взаємними зв'язками через рахунок

Банки відкривають один одному рахунки, які поділяються на рахунок «Ностро» і рахунок «Лоро». «Ностро» — це кореспондентський рахунок, відкритий на ім'я банку в кореспондента (рахунок резидента в банку нерезидента). «Лоро» — рахунок банку-кореспондента, відкритий у себе (рахунок нерезидента в банку резидента). З метою контролю за станом рахунків «Ностро» і рухом коштів на них банк заводить у своєму балансі внутрішній кореспондентський рахунок, на якому дзеркально відображаються потоки грошових коштів на рахунках «Ностро». Це дає змогу банкам оперативного розпоряджатись своїм рахунком, не допускати перевищення лімітів, своєчасно поповнювати рахунок активами.

У багатьох країнах світу на кошти, що перебувають на рахунках «Ностро», відсотки не нараховуються. У зв'язку з цим банки намагаються тримати на рахунках мінімально припустимі залишки, розміщуючи тимчасово вільні кошти на світових ринках позичкових капіталів.

На кореспондентських рахунках необхідно мати достатньо коштів для задоволення всіх платіжних доручень клієнтів банку або його власних потреб. Багатьом банкам, які мають добру ділову репутацію, банки-нерезиденти можуть надавати за їх кореспондентськими рахунками короткотермінові кредити, які називаються *овердрафтами*. В Україні, у зв'язку з кризовим станом валютного ринку, овердрафти іноземним банкам (особливо російським і прибалтійським) не надаються.

Банки, які не мають великого обороту по коррахунках і не користуються довірою іноземців, отримати овердрафт за кореспондентським рахунком практично не можуть.

У випадку відносин з Б-кореспондентом зв'язку через рахунок немає. Тому потрібна третя кредитна установа для перерахунку коштів в іноземній валюті (рис. 11.2).

Якщо банки встановили Б-кореспондентські відносини, то вони обмінюються домовленостями про агентські послуги. Зокрема, у Б-кореспондента доручення, що надійшли прямо, виконуються негайно, і тому обов'язково має бути домовленість з третьою кредитною установою про придбання необхідної грошової суми.

Для цього дуже часто між банками взаємно відкриваються кредитні лінії, які полегшують ділові відносини. Наприклад, Чейз Манхеттен Бенк, маючи в себе рахунок Дойчебанку з відповідною сумою, може відкрити кредитну лінію Укрексімбанку. При цьому, якщо необхідна сума грошей для виконання доручення Укрексімбанком перевищує суму кредиту, Чейз Манхеттен Бенк може перерахувати вказану в дорученні суму без необхідного покриття (за домовленістю між банками необхідна сума буде перерахована пізніше). Це дає змогу негайно виконати телеграфне доручення.

До домовленостей, які для партнера означають пільгу, належить також взаємне підтвердження акредитивів, взяття на себе поручительства тощо. Розміри пільг орієнтуються на надійність банку, а також на обсяг його ділового обороту і обмежуються економічними і політичними ризиками країни банку-кореспондента.

Рис. 2.2. Б-кореспондент без відкриття взаємних рахунків

Окрім проведення платіжних операцій, через кореспондентську мережу відбувається також обмін інформацією про відповідні країни, їх економічний і політичний стан. Крім цього, надається інформація, які торговельні звичаї існують у країнах, що необхідно враховувати при перетинанні товарами кордонів і які прийнятні умови платежів.

11.2. Система СВІФТ

Зростання обсягів міжнародної торгівлі і розширення міжбанківських зв'язків веде до збільшення обсягів валютних, кредитних і фінансових розрахункових операцій. У зв'язку з цим збільшується документообіг, кількість ділових паперів — платіжних фінансових документів. Крім цього, учасники ринку постійно обмінюються інформацією про курси валют і цінних паперів, процентні ставки тощо. Інформаційні потоки виходять за межі національних кордонів. Для підвищення ефективності проведення розрахунків та уніфікації операцій банки почали встановлювати комп'ютерні системи, які прискорили швидкість проведення платежів.

Однак ще на початку комп'ютеризації розрахунків банки розробляли свої власні системи, які поліпшували внутрішню ефективність роботи, але відсутність загальних стандартів унеможлилювала зв'язки з системами інших банків. Тому міжбанківські перекази здійснювалися в паперовому вигляді через телекс, пошту або фізичну доставку.

Зростання платіжного обороту між банками країн світу викликало необхідність створення комунікаційних систем стандартизованого вигляду, які б працювали з уніфікованою інформацією. У 70-х роках ХХ ст. почали створюватися такі системи. Однією з найбільш популярних і ефективних стала система СВІФТ.

У 1973 р. у Брюсселі було створено акціонерне товариство — Всесвітню міжбанківську фінансову телекомунікаційну мережу (SWIFT). Офіційно вона почала працювати з 1977 р. Головна мета СВІФТ — швидкісне передання банківської і фінансової інформації на базі засобів обчислювальної техніки. Спочатку мережа СВІФТ охоплювала понад 500 банків із 15 країн світу. У 1993 р. її послугами користувалися вже 3700 банків і фінансових установ із 92-х країн. Кількість користувачів системи із року в рік зростає. У 90-х роках банки України також стали користувачами системи СВІФТ. Щоденно через цю систему проходить понад 2 млн повідомлень. Інформація передається цілодобово.

Мережа СВІФТ складається з двох поєднаних один з одним центрів управління в Амстердамі і Калпепері (США) з численними системами комп'ютерів для управління

мережею і передання даних. З цими центрами управління поєднані національні концентратори в окремих країнах-учасниках. Деякі кредитні установи поєднуються з центрами управління через підключені мережі, або через свої центральні інституції з національними концентраторами.

Головними сферами діяльності системи СВІФТ є:

- платежі — системи для виконання банківських інструкцій, інструкцій клієнта, повідомлень, заяв, клірингу і розрахунків;
- цінні папери — системи для підтримки торговельних підтверджень, клірингу, розрахунків і процедури зберігання. СВІФТ надає мережеві послуги для CREST (система розрахунків за цінними паперами у Великобританії) і CGO (клірингова палата і депозитарій у Великобританії);
- іноземна валюта і грошові ринки — системи для підтримки повідомлень підтвердження, відповідностей, двосторонніх і багатосторонніх відносин. СВІФТ забезпечує засоби відповідностей і повідомлень для ЕСНО (Клірингова палата іноземної валюти Інтербанку в Лондоні).

Передання та обробка інформації через СВІФТ здійснюється протягом 20 сек. Основне досягнення СВІФТ — це створення і використання стандартів банківської документації, яку визнано Міжнародною організацією інформації (ISO). Уніфікація банківських документів дала змогу уникнути багатьох помилок при здійсненні міжнародних міжбанківських розрахунків. Переваги стандартів системи міжбанківської комунікації стали настільки очевидними, що аналогічні системи почали їх також застосовувати на національному рівні (англійська ЧЕПС, французька САЖІТЕР, американська ЧПС, швейцарська СІК, українська СЕП і др.).

Тема 12:

КОНТРОЛЬ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ

12.1. Поняття валютного регулювання

Складовою частиною грошової системи країни є національна валютна система. *Валютна система* - це форма організації валютних відносин. Останні, у свою чергу, охоплюють відносини між суб'єктами, які беруть участь в операціях, пов'язаних із валютою; такі валютні відносини регулюються національним законодавством. У даному випадку постає питання про поняття валютного регулювання як форми правового режиму, що дозволяє учасникам валютних відносин здійснювати валютні операції за умови дотримання валютних обмежень та під контролем держави.

У науковій літературі існує кілька поглядів щодо визначення поняття валютного регулювання. Так, на думку В.Т. Ковальова, валютне регулювання - це законодавча форма здійснення валютної політики держави. Схожу позицію займає і М.В. Сапожников, який вважає, що валютне регулювання - це сукупність засобів (економічних та адміністративних), спрямованих на досягнення цілей державної валютної політики. На думку ж М.П. Кучерявенка, валютне регулювання становить собою діяльність держави і уповноважених нею органів щодо організації та здійснення валютних операцій, встановлення характеру відносин між державою і суб'єктами, на яких поширюється валютне регулювання, правових форм їх здійснення, закріплення основ правового статусу суб'єктів валютного регулювання, характеру відносин між державою і резидентами та нерезидентами. Б.Ю. Дорофєєв визначає валютне регулювання як комплекс заходів (законодавчих, адміністративних, економічних та організаційних), які покликані стабільно змінювати і підтримувати певне співвідношення курсу національної та іноземних валют, змінюючи попит та пропозицію на ринку, а О.А. Костюченко вважає, що валютне регулювання - це діяльність держави, спрямована лише на регламентацію міжнародних розрахунків і порядку здійснення угод з валютними цінностями.

Найбільш прийнятною для розкриття всіх особливостей валютного регулювання є позиція М.П. Кучерявенка і Н.В. Сапожникова, оскільки валютне регулювання не може обмежуватися лише регламентацією міжнародних розрахунків та порядком здійснення угод з валютними цінностями, як вважають Б.Ю. Дорофєєв та О.А. Костюченко. Також слід зазначити, що валютне регулювання не може трактуватися лише як підтримання певного співвідношення

курсу національної та іноземних валют шляхом зміни попиту та пропозиції на ринку, а полягає й у створенні найбільш сприятливих умов для формування внутрішньої валютної системи; організації порядку здійснення валютних операцій; розв'язання питань стосовно створення системи органів управління цією сферою та визначення їх компетенції.

Таким чином, під *валютним регулюванням* слід розуміти діяльність держави в особі уповноважених нею органів (орган і н валютного регулювання і контролю) із застосування адміністративних та економічних методів впливу на учасників валютних правовідносин щодо здійснення валютної політики в державі.

На національному рівні валютне регулювання здійснюється на базі принципів і методів, які визначаються МВФ та регіональними союзами, до яких входять окремі країни. У своєму практичному втіленні воно охоплює всі ланки валютних відносин, що склалися в тій чи іншій країні. Зміст системи валютного регулювання конструюється чинним законодавством і правовими нормами окремих країн.

Слід сказати, що валютне регулювання спрямоване перш за все на організацію міжнародних розрахунків, визначення порядку здійснення операцій з іноземною валютою та іншими валютними цінностями і є, таким чином, формою державного впливу на зовнішньоекономічні відносини в країні.

На території країни немає єдиного нормативного акта, який би регулював валютні відносини. Його роль виконують Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю», Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Закон України «Про порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті», Закон України «Про державну податкову службу», Закон України «Про Національний банк України», Закон України «Про митну справу України».

Аналізуючи тенденції валютного ринку в Україні з 1993 року, можна дійти висновку, що ситуація в цьому секторі відзначається постійними змінами й нестабільністю.

На законодавчому рівні мета та завдання валютного регулювання не визначені, проте аналізуючи тенденції розвитку фінансової системи країни взагалі та валютної системи зокрема можна виділити такі завдання валютного регулювання:

а) розробка та прийняття відповідними органами нормативно-правових актів, що визначають принципи і порядок здійснення валютних операцій на території України, порядок ввезення та вивезення іноземної валюти, права та обов'язки суб'єктів валютних відносин, відповідальність за порушення валютного законодавства;

б) визначення основних засад внутрішньої та зовнішньої валютної політики держави;

в) формування державного валютного резерву для забезпечення фінансових зобов'язань держави в іноземній валюті;

г) організація системи курсоутворення, захист і забезпечення необхідного ступеня конвертованості національної грошової одиниці;

д) регламентація та регулювання банківської діяльності з валютними цінностями;

є) регулювання процесів утворення та руху валютного капіталу, захист іноземних інвестицій;

є) забезпечення стабільних джерел надходження іноземної валюти на національний валютний ринок.

Аналізуючи зміст виділених завдань валютного регулювання, можна констатувати, що основним (загальним) завданням валютного регулювання є захист національної грошової одиниці та можливість учасників валютних відносин здійснювати валютні операції з урахуванням валютних обмежень.

Важливим питанням щодо сутності валютного регулювання є питання визначення принципів такого регулювання. Беззаперечним є той факт, що валютне регулювання здійснюється на основі загальноприйнятих принципів правового регулювання, таких, як законність, системність, ефективність, гласність, прозорість та додержання прав і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб. На думку Л.М. Кравченко, правове регулювання валютних відносин взагалі та

валютного регулювання зокрема має свої специфічні принципи. Серед них можна виділити такі:

- принцип попередження незаконного витоку капіталу за кордон та мобілізації валютних ресурсів;
- принцип конвертації валюти України за поточними операціями;
- принцип обмеження використання іноземної валюти у внутрішньому обороті;
- принцип здійснення контролю за обігом іноземної валюти та валютних цінностей.

Досягнення головної мети валютного регулювання можливе лише за умови ефективного використання всіх інструментів впливу на валютні правовідносини в країні, тобто використання принципів та застосування всіх методів валютного регулювання.

12.2. Методи валютного регулювання

Під методом будь-якої діяльності слід розуміти способи, прийоми, засоби, які використовуються для досягнення поставленої мети і становлять зміст цієї діяльності. Відповідно, під методом управління розуміють науково обґрунтовані, дозволені законом способи впливу підлеглих з метою найбільш правильного оперативного вирішення управлінських завдань та досягнення максимальної ефективності управління.

У теорії виділяють адміністративні та економічні методи валютного регулювання. Серед адміністративних методів валютного регулювання можна назвати такі. По-перше, це *встановлення порядку здійснення валютних операцій*, який передбачає визначення суб'єктів та об'єктів валютних операцій, прав та обов'язків суб'єктів валютних операцій, класифікацію валютних операцій, встановлення правил обігу (володіння, користування та розпорядження) валютними цінностями та ін. Так, порядок здійснення валютних операцій резидентами і нерезидентами може відрізнятися обсягом прав та обов'язків суб'єктів, по-різному

щодо кожного суб'єкта здійснюється і валютний контроль. Наприклад, Національний банк України, відповідно до Декрету, встановлює випадки та умови відкриття і ведення рахунків резидентів в іноземній валюті за межами України (ст. 5, п. д), щодо нерезидентів Національний банк таких повноважень, звичайно, не має.

По-друге, *введення валютних обмежень на здійснення окремих валютних операцій* залежно від їх характеру, суб'єктів, об'єктів, обсягу операцій, у тому числі ліцензування діяльності, пов'язаної з використанням валютних цінностей. На думку Н.В. Сапожникова, валютні обмеження - це спеціальні вимоги щодо порядку здійснення валютних операцій, порушення яких тягне за собою застосування санкцій з боку держави в особі уповноважених нею органів¹. В.Т. Ковальов вважає, що під валютними обмеженнями слід розуміти законодавчі та адміністративні заборони, лімітування чи регламентацію операцій резидентів і нерезидентів з валютою та іншими валютними цінностями. А Б.Ю. Дорофєєв валютні обмеження характеризує як дискримінаційні заходи, що сприяють перерозподілу валютних цінностей на користь держави за рахунок інших суб'єктів економіки.

Валютне законодавство України виділяє цілу низку валютних обмежень, до яких на нашу думку, можна віднести ліцензування валютних операцій (ст. 5 Декрету), обов'язковий продаж валютної виручки експортерів повністю чи частково (Постанова НБУ від 04.09.1998 р. № 349 «Про введення обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів») та обмеження обігу валют (Постанова Правління НБУ № 34 від 04.02.1998 р. «Про затвердження Класифікатора іноземних валют»). Введення обмеження щодо використання валютної виручки, а саме: обов'язкового продажу валютної виручки від експорту за національну валюту, є найбільш поширеним методом управління валютними відносинами в різних країнах світу. Наприклад, продаж експортної виручки центральним валютним органам або її репатріація є обов'язковою в Італії, Іспанії, Португалії, Бельгії, Данії, Норвегії та Туреччині.

Ще одним адміністративним методом валютного регулювання можна назвати контроль за дотриманням валютного законодавства і застосування заходів

відповідальності до суб'єктів, що порушили встановлений порядок здійснення валютних операцій.